

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Muminova L Amirsaidova Sh
Z.Djalolova M.Hamidova

MAXSUS PSIXOLOGIYA

Toshkent 2011

Tuzuvchilar: p.f.d. prof. L.R.Mo'minova p.f.n.
Sh.M.Amirsaidova
Z.M.Djalolova
M.Hamidova

Taqrizchilar: p.f.n.dots. D.A.Nurkeldieva
P.f.n. D.Nazarova

O'quv qo'llanmada rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning bilish jarayonlari, ruxiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy - nazariy asoslari berilgan.

qo'llanma pedagogika kollejlari o'quvchilariga mo'ljallangan.

Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari va maktab-internat logopedlari, defektologlari, psixologlari ham foydalanishi mumkin.

В данном учебнике освещены цели, задачи, методы специальной психологии вопросы организации и содержания психо-коррекционной воспитательной работы в специализированных дошкольных учреждениях для детей с нарушениями развития: слуха, зрения, интеллекта и речи.

Учебник предназначен для учащихся педагогических колледжей.

Рецензенты: к.п.н. доц Нуркельдиева Д.А.

к.п.н. Назарова Д.А.

In this textbook are reported tasks, goals and methods of special psychology, questions of organization and contain psycho-correctional educational work at specialized preschool organizations for children with problems of development of hearing, speech, intellect and sight.

Textbook is appropriated for students of pedagogic colleges.

Reviewers: p.s.c. associate professor Nurkeldieva D.A.

p.s.c. Nazarova D.A.

Mundarija

1 Bo'lim Maxsus psixologiyaning umumiy masalalari

- 1.1. Maxsus psixologiya fanining predmeti, maqsadi, vazifalari.
- 1.2. Maxsus psixologiya haqida tushuncha va uning muommolari.
- 1.3. Maxsus psixologiya diagnostikaning o'rni.

2 Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

- 2.1 Maktabgacha surdopsixologiya predmeti, metodlari va vazifalari
- 2.2. Eshitishning buzilish sabablari
- 2.3. Bolada eshitish qobiliyatni tekshirish

3 Bo'lim. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

- 3.1 Maktabgacha tiflopsixologiya fanining maqsadi, vazifalari
- 3.2. Tiflopsixologiya fanining defektologlar uchun ahamiyati
- 3.3. Tiflopsixologiya fanining metodlari

4. Bo'lim Aqli zaif bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

- 4.1 Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolaning ruxiy rivojlanish xususiyatlari.
- 4.2 Idrok qilishning rivojlanishi.
- 4.3. Nutq va muloqatning rivojlanishi

5. Bo'lim Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

- 5.1. Logopsixologiyaning fanining predmeti, maqsad va vazifalari
- 5.2. Logopsixologiya fanining tamoyillari metodlari
- 5.3 Logopsixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi
- 5.4 Nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.

Оглавление

Раздел I Общие вопросы специальной психологии

- 1.1. Предмет, цели, задачи специальной психологии
- 1.2. Понятие об общей психологии и её проблемы
- 1.3. Роль диагностики специальной психологии

Раздел II Психологическая характеристика детей с нарушениями слуха

- 2.1 Предмет, цели, методы и задачи дошкольной сурдопсихологии
- 2.2. Причины нарушения слуха у детей
- 2.3. Изучение слухового восприятия у детей с нарушениями слуха

Раздел III Психологическая характеристика детей с нарушениями зрения

- 3.1 Психологическая характеристика детей с нарушениями зрения
- 3.2. Предмет, цели, задачи дошкольной тифлопсихологии
- 3.3 Методы тифлопсихология

Раздел IV. Психологическая характеристика детей с нарушениями интеллекта

- 4.1. Особенности психологической характеристики детей с нарушениями интеллекта
- 4.2 Развития восприятия у детей с нарушениями интеллекта
- 4.3. Развитие речи и общения у детей с нарушениями интеллекта

Раздел V. Психологическая характеристика детей с нарушениями речи

- 5.1. Предмет, цели, задачи дошкольной логопсихологии
- 5.2. Методы и принципы логопсихологии
- 5.3 Связь логопсихологии с другими науками
- 5.4. Особенности познавательной деятельности детей с нарушениями речью

Литература

Table of contents

Chapter 1.

1.1 Subject, object and task of special psychology

1.2 Conception of general psychology and its problems

1.3 Role of diagnostic in special psychology

Chapter 2. Psychological characteristic of children with hearing disturbances.

2.1 Object, subject and task of preschool deaf-and-dumb psychology

2.2 Reasons of hearing disturbances of children

2.3 Research of hearing sense of children with hearing disturbances

Chapter 3. Psychological characteristic of children with sight disturbances

3.1 Psychological characteristic of children with sight disturbances

3.2 Subject, object and task of preschool blind psychology

3.3 Methods of blind psychology

Chapter 4. Psychological characteristic of children with mental disturbances

4.1 Features of psychological characteristic of children with mental disturbances.

4.2 Development of perception of children with mental disturbances

4.3 Development of speech and communication of children with mental disturbances

Chapter 5. Psychological characteristic of children with speech disturbances

5.1 Object, subject and task of preschool logo psychology

5.2 Methods of preschool logo psychology

5.3 Relation of logo psychology and other sciences.

5.4. Features of cognitive activitiy of children with speeach disorder.

Literature

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida» gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» ta'lim - tarbiya, shu jumladan maxsus ta'lim - tarbiya oldiga bir qator vazifalarni qo'ydi. Milliy istiqlol g'oyalari va tamoyillariga asoslangan holda jamiyatimizning mustaqillik yillarida orttirilgan taraqqiyot tajribasi tahlil qilinganida, ijtimoiy qayotning muhim tarkibiy qismi sifatida barcha soqalarida ta'lim – tarbiya va uning mazmuni tubdan o'zgardi. O'zgarishning genezisi ta'lim sohasida davlat siyosatining huquqiy va metodologik asoslarini yaratib berish boshlanadi.

Bulardan eng muhimlari – ta'limning yangi tizimiga qo'yilgan hozirgi davr talablaridan kelib chiqqan holda maxsus pedagogika fanini yanada taraqqiy ettirish, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni jamiyatning faol a'zolariga aylantirish hamda maxsus ta'lim sohasida yetuk mutaxassislar tayyorlashdan iborat.

Rivojlanishida nuqsonga ega bo'lgan bolalar psixik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari turlicha kechadi va psixokorreksion ishlarni olib borish davomida har bir kamchiliklar o'zigagina xos bo'lgan yondashishni talab etadi. Shuning uchun nuhsonga ega bo'lgan bolalar psixik jarayonlarini va xususiyatlarni o'rganish maxsus psixologiyani ob'ekti bo'ladi. Qo'llanma mualiflari eshitishida, ko'rishida, intellektida va nutq kamchiliklarining ta'rifini keltirib, buzilishdagi tipik psixik holatlarning patogenezlarni tahlil etadilar, maktabgacha yoshdagi nuqsonga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan kompleks korreksion-psixologik tuzatish ishlarining metodlarini ochib beradilar.

Mazkur qo'llanmada o'quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotida qo'llash ko'nikmalarini egallash zarurati, har bir nutq kamchiligida bolaning xissiy-irodaviy doirasida, psixik jarayonida o'ziga xos, alohida xususiyatlariga ega ekanligi o'rganiladi. O'quvchilar o'qish jarayonida maxsus psixologik bilimlar tizimini, kamchiligi bor bolalarning psixologik rivojlanishining qonuniyatlarini, ularning shaxsini shakllantirishning omillarini o'zlashtirib olishlari, ularni hisobga olgan qolda o'rganishlari va faol psixokorreksion (tuzatish) ishlarini olib borishlari zarur.

I. BO'LIM. Maxsus psixologiyaning umumiy masalalari asoslari.

1.1 Maxsus psixologiya fanining predmeti, maqsadi, vazifalari.

Turli nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini o'rganish;

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganish, aniqlash, bilish faoliyatidagi kamchiliklarni korrektsiyalash, bartaraf etish;

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni differentsial diagnostik metodlarini ishlab chiqish;

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni hissiy-irodaviy soqasi va shaxslararo munosabatlardagi kamchiliklarni bartaraf etish metodlarini ishlab chiqish;

Nutq nuqsoniga ega shaxslarning bilish faoliyatidagi va hissiy-irodaviy sohasidagi kamchiliklarini oldini olish uchun mo'ljallangan tadbirlarni ishlab chiqish.

Nuqsonli bolani psixik rivojlanishidagi umumiy va spetsifik qonuniyatlarini normal rivojlanayotgan bolalarniki bilan solishtirish.

Rivojlanishida nuqsoni bulgan bolalar psixologiyasi yoki maxsus psixologiya- psixologiya ilmidagi shunday tarmoqki, unda normal psixologik rivojlanishdan orqada qolgan, nerv sistemasida tugma yoki ortirilgan nuqsonlar bilan bog'lik o'zgarishlar o'rganiladi. Shunday o'rganish asosida, turli darajadagi nuqsonlarni ya'ni defektlarni kompensatsiya qilish usullarni va yo'llarni aniqlash mumkin. Uni asosida uqitish uslublari, insonlarni tarbiyalash, ya'ni psixik jixatdan orqada kolgan insonlarga yordam ko'rsatish mumkin. Maxsus psixologiya bir nechta turga bo'linadi:

1.Ko'rlar psixologiyasi-tiflopsixologiya

2. Kar-soqovlar psixologiyasi-surdopsixologiya
3. Aqli zaiflar psixologiyasi-oligofrenopsixologiya
4. Nutqi buzilgan bolalar psixologiyasi.
5. Psixik orkada kolgan bolalar, va rivojlanishida turli uzgarishlar bor bolalar psixologiyasi.

1.2. Maxsus psixologiya xaqida tushuncha, va uning muommalari.

Maxsus psixologiya maxsus pedagogikadagi markaziy savollardan biri vazifasi bajarish muammosidir. Maxsus tashkil qilingan o'qitish vazifalardan biri nuqsonli bolalarni tarbiyalashdagi aniq uslublarni tanlash va topish. Maxsus o'qitish tarbiyalash o'rindoshlik yo'nalishidir. Psixik funktsiyalarni o'rnini bosish - bu yetarli rivojlanmagan va izdan chiqqan psixik funktsiyalarni saqlangan yoki qisman buzilgan funktsiyalarni qayta ishlov berish natijasida erishiladi. Psixik funktsiyalarni urnini bosishda yangi strukturalarni jalb qilish mumkin. Urnini bosuvchi funktsiyalarni ikki tipini ajratish mumkin.

1. Sistema ichidagi o'rnini bosish, saqlanib qolgan nerv elementlarni jalb qilish orqali. Masalan eshitish qobiliyati yo'qolganda eshitish qobiliyatining oxirgi imkoniyatlaridan foydalanish.

2. Sistemalararo urnini bosish, ya'ni kompensatsiya - ya'ni funktsional jarayonlarni qayta ko'rib chiqish, va boshka strukturalardan yangi elementlarni kiritish. masalan ko'rish analizatorini o'rnini bosish uchun, ko'r tug'ulgan bolalarga sezgi tuyg'usini rivojlantirish insondagi oliy darajadagi kompensatsiya formalari, shaxsni to'liq rivojlanishni ta'minlaydi.

Kompensatsiya teoriyasi-uzoq rivojlanish yo'lini bosib o'tgan, maxsus o'qitish tarixini bilan bog'lik bo'lgan uzoq yillar davomida psixik rivojlanishini asosiy printsiplaridan biri.(ilgaridan bor bo'lgan qobiliyatni) o'zida bor qobiliyatni rivojlantirish xisoblangan va kompensatsiya jarayonida yordam turtki sifatida bo'lgan, bunda inson psixikasiga so'z ta'siri kuchli bo'lgan. Kompensatsiya muomosini o'rganishda asosiy teoriyalardan biri avstryalik psixolog va psixiatr A.Adlerni yangi qarashlari e'tiborga loyiq. Shaxsni psixologik hayotidagi va maxsus ichki yakdillik va psixik rivojlanishidagi sotsial ahamiyatga e'tibor qaratgan. Adlerni fikricha, insonni shaxs sifatida rivojlanishi bolani ilk 5 yoshida bo'ladi. Xulqni ilk asoslari paydo bo'lgan vaqtida, va bu narsa uni fikrlashini belgilaydi keyingi rivojlanish jarayonida Adler fikricha, inson-biologik jixatdan moslashishi qiyin bo'lgan. Undagi 2 yaxlitlik va foydalilik xis tuyg'usi ilgaridan paydo bo'ladi,shuning uchun boladagi sensor yoki jismoniy defekt ya'ni nuqson kuchliroq nomoyon bo'lib qoladi.Inson o'zidagi nuqsonni doimo sezib turishi, undagi psixikani rivojlanishiga doim stimol turtki bo'lib turgan.

Moslasha olmaslik kam foyda berishni sezish faqat ziyon emas, balki foydali hamdir, ya'ni bu kuch manbai hisoblanadi, va kompensatsiyani yuqori cho'qqisigi erishishga yordam beradi.Nuqsonlar tufayli kam foydali bo'lishini sezib turish jarayonida , inson o'zinig ijodiy imkoniyatlarni analiz qiladi.Kompensatsiyani yuqori cho'qqisi, inson ilmiy faoliyati oxirgi nuqta xisoblanadi. Ikkinchi tomondan, kompensatsiyadagi omadsizlik, kasallikka chalinish, nevrozga olib keladi.Kompensatsiyani yuqori cho'qqi g'oyasi , shu bilan foydaliki u

insonga ijobiy ta'sir qiladi, bunda inson nuqsonni yengishga intiladi. Vo`gotiskiy o'zinig ilmiy ishlarida, kompensatsiya muommolaridagi qarashlarni analiz qilib, tanqidiy yondashadi va kompensatsiya tushunchasini, biologik va sotsial faktorlar sintezi sifatida asoslab beradi. Bu narsa maxsus psixologiyada hamma yo'nalishlarni rivojlantirishga va o'qitish jarayonlarni to'g'ri tashkil etishga yordam berdi. Psixik funktsiyalarni kompensatsiyasi teoriyasi borasida L.S.Vo`gotskiy bir nechta jarayonlarga e'tibor qildi.

1. Nuqsonli bolalarni turli xil sotsial ahamiyatga bo'lgan faoliyatiga jalb qilish. Birorta sezgi organi o'z vazifasini bajara olmasa, boshqa organ bu ishni bajarishga harakat qiladi, garchi ilgari bajarilmagan bo'lsa ham karamda ko'rish qobiliyati, ko'r insonda esa sezgi qobiliyati kuchli rivojlanadi. Bolalar bilan ishlashni mohiyati shundan iboratki, «nuqsonli» masalan : sensor doirada qolgan organlarni rivojlantirish emas, bolalar tajribasini aktiv ijodiy formalarini topish.

2. L.S.Vo`gotskiy nuqson strukturasi tushunchasini fanga kiritdi. Eshitish va ko'rishni birlamchi buzilishi, rivojlanishdagi ikkilamchi o'zgarishlar paydo bo'ladi. Ikkilamchi o'zgarishlar jarayonli harakterga ega. Bolalarni psixik rivojlanishi o'zgaradi.

Nutq rivojlanishdagi nuqsonlar barcha anamal bolalarda aniqlanadi. Nutq bo'lmasligi –karlikda, aqli zaiflikda, serebral parlichda kuzatiladi. Shu bilan nuqsonli bolalarni rivojlanishidagi tendentsiyalar, normal bolaning rivojlanishidagi tendentsiyalar qonuniyatlar bilan bir xil. Bu esa nuqsonli bolani rivojlanishi va o'qitishda optimistik yondashishini talab etadi. Maxsus pedogogik ta'sir etish tufayli ma'lum natijaga erishish mumkin. Pedogogik ta'sir birinchi o'rinda, ikkilamchi nuqsonni oldini

olishga qaratiladi. Psixik rivojlanishni o'zaro xos strukturasini , kar bolada shunday bo'lishi mumkin. masalan:birlamchi nuqson eshitish qobiliyatini buzilishi , ikkilamchi o'zgarish –nutq buziliishi ,uchinchi darajali o'zgarish barcha bilish jarayonlarni o'ziga xosligi. 1.Nuqsonni bartaraf etish uchun tibbiyot yordami zarur. 2.Pedagogik ta'sir qilish usuli bilan ta'sir qilish mumkin. Ikkilamchi o'zgarish birlamchi nuqson bilan nuqson qanchalik mustahkam bog'langan bo'lsa, uning bartaraf etishlashi va korrektsiya jarayoni qiyin kechadi.Bolani so'z boyligi og'zaki muloqat hisobiga emas,balki yozish o'qish hisobiga ham ko'payadi.

3.Maxsus tarbiya zarurat inkor qilinmagan, turli xil nuqsonli bolalarni o'qitish maxsus pedagogik texnologiyalar talab qilinadi, va maxsus uslub metodlar zarur bo'ladi. Masalan: kar soqovlarda eshitish qobiliyatini buzilishi, artikulyatsion usuli bilan o'qitish zaruriyati paydo bo'ladi, va bu surdopedagogikani dolzarb savollardan biri bo'lib kelmoqda. Bunday bolalarni turmush tarzini yoshligidan shunday tashkil etish kerakki, nutq zarurligini bilish kerak va unga qiziqishini oshirish kerak. «Ya'ni odamlar aro so'zlashish zaruriyatini paydo qilinsa,-nutq ham paydo bo'ladi.»

4.Insonlardagi turli nuqsonlarni kompensatsiya qilishda, L.S.Vo`gotskiy fikricha, ularni aktiv mexnat faoliyatiga jalb qilishga undab ,oliy darajadagi hamkorlikni paydo qilishga yordam beradi.L.S.Vo`gotskiy kompensatsiyani jismoniy imkoniyatlariga juda yuqori baho beradi.

Masalan: sensor buzilishlar (Ko'zi ojizlar soqovlar) ularni mehat faoliyatini turli jabxalarda ishlashi mumkin deb bilgan.Mexnatga to'g'ri yondashgan holda, ularni mehnat faoliyatiga jalb qilib, hayotga

moslashiga ko'mak beradi va jamiyatda o'z o'rinlarni topishga yordam beradilar.

5.Vo`gotskiy o'z ilmiy va amaliy faoliyatida shunday iboraga amal qilgan. «Ya'ni ko'zi ojizlik va karlik bilan bog'liq bo'lgan nuqsonlar insonni butunlay nuqsonli qilib qo'ymaydi .Shaxsni taqdirini nuqson emas,balki uning sotsial – psixologik faoliyati ahamiyatga ega.Agar nuqson ongli holda qabul qilinsa individni kompensator imkoniyatlari to'liq ochiladi.Bunda kompensatsiya darajasi nuqsonni harakteri va organizmning ichki imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lsa, bir tomondan tashqi sotsial sharoitga bog'liq». Shunday qilib, kompensatsiya jarayoniga faqat psixik funktsiyalar emas, balki biologik va sotsial faktorlar ahamiyatga ega. Vo`gotskiy fikrlari, Lebedinskiy ajratgan parametrlar asosiga kiritilgan.Bu parametrlar psixik rivojlanishidagi buzilish tiplarni aniqlaydi. Birinchi parametr buzilishi funktsional joylashishi bilan bog'lik va uni holatini belgilaydi. Umumiy nuqson – regulyatsiya qilish bilan bog'liq sistemani buzilishi, yoki qisman nuqson, ayrim funktsiyalarni yetishmasligi bilan bog'liq.

Ikkinchi parametr- shikastlanishi vaqtida psixik rivojlanishi buzilishini harakterini belgilaydi. Shikastlanish qancha vaqtli bo'lgan bo'lsa, psixik jixatdan rivojlanmaslik ehtimoli shuncha ko'p bo'ladi. Agar shikastlanishi kech paydo bo'ladigan bo'lsa yana ham og'irroq kechadi, ya'ni psixik funktsiyalarni strukturasi yemiriladi. Psixik rivojlanish davrida har bir funktsiyalar senzetiv davrdan o'tadi. Bu davr intensiv rivojlanishidan tashqari, tashqi ta'sirlarga sezuvchanlik ham yuqori bo'ladi.Psixik funktsiyalarni tashqi ta'sirotlarga sezuvchanligi regress ya'ni rivojlanmaslik va orqaga qaytish holatini keltirib chiqarish

mumkin.V.V. Lebedinskiy fikricha, rivojlanishdagi o'zgarish ravon holatda bo'lmaydi,birinchi o'rinda psixik funktsiyalar zararlanishida,ayniqsa senzitiv davrdagilar , keyin esa shikastlanish bilan bog'liq funktsiyalar. Shuning uchun bola psixikasini rivojlanishida ayrim funktsiyalar saqlanadi, boshqalar shikastlanadi ayrimlari ma'lum darajada to'xtab qoladi.

Uchinchi parametr- L.S.Vo`gotskiy g'oyasidan kelib chiqqan holda, buzilish jarayonini tuzilishi , hamda birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni o'zaro aloqasini belgilaydi yoki harakterlaydi.Ikkilamchi buzilish nuqsonli rivojlanishidagi pedogogik- psixologik korrektsiya qilishda asosiy ob'ekt xisoblanadi. Erta korrektsiyani zaruriyati ikkilamchi buzilishlarda, boladagi psixologik rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq.O'qitish jarayonida o'tkazib yuborilgan vaqt, psixikasi yaxshi rivojlanmagan bolalarda, katta yoshga yetganda kompensatsiya bo'lishi qiyin va bu holatda murakkab maxsus mashgulotlar talab qilinadi. Boshlang'ich davrda o'qitish va tarbiyalashdagi asosiy qiyinchilikni birlamchi nuqson bo'ladi. Keyingi davrlarda esa ikkilamchi paydo bo'lgan psixik buzilishlar ahamiyatli bo'ladi, va bolani sotsial adaptatsiyasini keyin kechishni keltirib chiqaradi.

To'rtinchi parametr – funktsiyalararo buzilishlar. Boladagi normal psixik funktsiyalarni o'zaro shunday holati bo'ladi;funktsiyalarni vaqtincha mustaqilligi, assotsiativ ierarxik mustaqilligi, ontogenizni ilk davrigacha xosdir. Masalan: 2 yoshgacha bo'lgan davrda fikrlash rivojlanishini nisbiy mustaqilligi. Assotsiativ aloqalar orqali turli xil ichki kechinmalar yaxlit bo'lib birlashadi. Masalan: uy tasviri, yil fasllari. Eng murakkab iyerarxik tip. Bu tipdagi o'zaro aloqalar yuqori

darajadagi egiluvchanlik va metinlikka egaki, ular zaruriyat paydo bo'lgan vaqtda psixik funktsiyani kompensator holatda qayta ko'ra oladi. Har bir psixika o'zining rivojlanish sikliga ega, rivojlanishni sekin va tez davrlari almashadi. Shu bilan birga funktsiyalarni murakkablashuvi va qayta ko'rilishi, ma'lum bir ketma-ketlikda bo'ladi, biridan biri oldin rivojlanish jarayonini bosib o'tadi. Psixik funktsiyalar o'zgarib buzilganda funktsiyalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik ham buziladi, funktsiyalar rivojlanishida disproportsiyalar paydo bo'ladi. Masalan kar soqovlarda obrazni ko'rib tasvirlash bilan, logik so'zlab fikrlash qobiliyati nomutanossib bo'ladi. Ko'rsatilgan parametrlar turli xil variatlarda, turlicha : emotsional tushunib bilish kabi sferalarada buzilgan holat nomoyon bo'ladi.

V.V.Lebedinskiy psixik rivojlanish buzilishii 3 xil turini taklif etadi.

- rivojlanishdan orqadan qolish
- rivojlanishni to'xtab qolishi
- shikastlangan rivojlanish
- rivojlanish jarayondagi nuqsonlar
- rivojlanishni buzilib o'zgarishi
- nomunatosib rivojlanish

Rivojlanishni orqada qolishida, asosan shikastlanish erta boshlanadi, bu davrgacha miyani rivojlanmasligi kuzatiladi.(aqli zaiflik)Psixik funktsiyalar rivojlanmay qolishi, oliy darajadagi psixik funktsiyalarni yetishmasligi ko'zga tashlanadi. Rivojlanishni to'xtab qolishida, esa emotsional va tushunib bilish sferasi tarkib topishini sustlashib qolishi xosdir, ya'ni ilk yoshida miya faoliyati rivojlanmay qolishi mumkin. Rivojlanmay qolishni turli holatlari kuzatiladi, yetarli rivojlanmagan

funktsiyalar bilan birga, saqlanib yetarli rivojlanmagan funktsiyalar ham mavjud. Agarda funktsiyalarni ko'pi saqlanib qolgan bo'lsa, ularni kelajakda korrektsiya qilib rivojlantirish mumkin. Shikastlangan rivojlanishida, 2-3yoshdan keyingi davrda miya faoliyatidagi o'zgarishlar kuzatiladi, bu davrda miyadagi jarayonlarning ko'pi shakllangan bo'ladi. Shikastlanishdagi buzilishga misol qilib: organik dementsiya .Emotsional sfera va shaxsdagi uzgarishlar , yo'naltirilgan faoliyat o'zgaradi, ongdagi qo'pol o'zgarishlar bo'ladi. Rivojlanish jarayonidagi nuqsonlar – ayrim sistemalarni og'ir buzilishi bilan bog'liq: ko'rish, eshitish,nutq harakatlanish apparatdagi buzilishlar shu jumladandir. Birlamchi defekt funktsiyalarni rivojlanishini orqada qolishiga olib keladi, boshqa funktsiyalarni rivojlanishini sekinlashtiradi. Rivojlanishdagi nuqsonni kompensatsiyasi, to'g'ri tarbiya va o'qitish orqali to'ldirish mumkin. Rivojlanishni buzilib o'zgarishiga xos, eng yorqin misol bu bolalardagi autizm. Bunday holda psixik funktsiyalarini shakllanishida, ularni ketma-ketligi buziladi. Bunday bolalarda nutq rivojlanishi , harakat funktsiyalarni shakllanishidan ilgarilab ketadi. Logik fikrlab so'zlash esa,buyumlarni tanib to'g'ri tasvirlash jarayonidan oldin bo'lib qoladi. Bunday holda tezlik bilan rivojlanib borayotgan funktsiyalar, orqada qolgan funktsiyalar esa shakllanib keta olmaydi . Nomutanosib rivojlanishni o'ziga xosligi shundan iboratki, psixikadagi tug'ma yoki erta paydo bo'lgan (disproportsiya) emotsional sferadagi dispropotsiya misol bo'la oladi. Psixopatiya bunga bola tashqi ta'sirlarga nomutanosib bo'lgan harakatlar qiladi, buning oqibatida bolaning jamiyat hayotidagi shart-sharoitlarga moslashishi qiyin kechadi. Psixopatiyani ko'rinish darajasi

va uni shakllanishi , bola tarbiya qilinayotgan sharoitida, bolani o'rab turgan muxitga bog'liq.

Agar biz insonni rivojlanish jarayoni tasvirlashga harakat qilib ko'rsak, psixikani normal rivojlanish davrida, oddiydan murakkabga qarab rivojlanishi kuzatiladi, bu o'zgarishlar ma'lum vaqt davomida bo'ladi va doimiy qaytmasdir. Shunday qilib, psixik rivojlanish bu psixik jarayonlardagi qonuniyatlarni shunday o'zgarishiki, ular son, sifat tarkibiy o'zgarishlarni boshidan kechiradi. Psixik rivojlanishni o'ziga xoslik, o'zgarishlarni ortga qaytmasligi, yo'nalishligi, qonuniy harakterga egadir. Maxsus pedogogika va maxsus psixologiya zamini asosida, Vo`gotskiy xulosalari yotadi. Nuqsonli bolalar psixikasini rivojlantirishi, normal bolalar psixikasi rivojlanishida aniqlanadigan, asosiy qonuniyatlarga bo'ysunadi va ular bir xildir. Bu qonuniyatlarga ko'ra, bola psixikasini rivojlanishini davriyligi, va bu rivojlanish vaqt davomida murakkab tashkiliy qismlardir.

Keyingi holat –psixik rivojlanish notekisligi xaqida, u shular bilan asoslanadiki:birinchidan,bola hayotini ma'lum davrida miyani rivojlanishi aktiv kechadi, va ayrim psixik funktsiyalar, avval shakllangan funktsiyalar asosida rivojlanadi. Rivojlanish har bir davrda psixik funktsiyalarni qayta ko'rish jarayoni bo'ladi, har bir funktsiyani alohida rivojlanishi esa,funktsiyalararo bog'lanishni qaysi sistemaga kiritilganligiga bog'liq. Shuning uchun ma'lum o'qitish usullari psixik rivojlanishini ma'lum bir yo'nalishlariga ta'sir qiladi. Psixikani rivojlanishi jarayonida ayrim qismlarni qo'shilishi kuzatiladi, rivojlanish son o'zgarishiga emas balki, sifat va tarkibiy o'zgarishga olib keladi. Nerv sistemasi egiluvchan va plastikligi to'g'risida bir qonuniyat

borki:unda bola qanchalik kichkina bo'lsa, shunchalik shikastlanish
extimoli ko'p bo'ladi, va shu bilan birga bolani nerv sistemasi plastik
imkoniyati ko'p bo'ladi, shundan kelib chiqqan holda kompensatsiya
imkoniyati ham ko'p bo'ladi. Demak, birlamchi etapda rivojlanishi,
keyingi etapda yo'qoladi, yoki o'zgarishi mumkin. Maxsus
psixologiyada katta ahamiyatga ega bo'lgan holat shuki, psixik
rivojlanishida biologik va sotsial faktorlar jarayonida muvozanat
xaqidagi holatdir. Biologik faktorlarga bolani qobiliyati harakteri ona
qornida rivojlanishi davrni kechishi o'ziga xosligi kiradi. Sotsial
faktorlarga jamiyatning tavsiflanishi, aynan bola yashayotgan jamiyat
ta'siri bor.

Ushbu jamiyatda qabul qilingan tarbiyalash va o'qitish
sistemasi. L.S. Vo`gotskiy sotsial va biologik faktorlarni birligi va o'zaro
bog'liqligi ko'rsatib o'tadi, lekin bu birlikni ikkita o'ziga xosligi bor, u
rivojlanish jarayonida o'zgaradi, bu faktorlarni har biri (uzini
saloxiyatiga) ega, oddiy psixik funktsiyalar biologik, irsiy, faktorlar
ahamiyatga ega, murakkab funktsiyalarni rivojlanishida esa madaniy
sotsial faktorlarni o'rni bor tilni esa bola mustaqil egallay olmaydi.

Maxsus pedagogikada psixik rivojlanishni umumiy qonuniyatlari ajratib
olish ahamiyatga egadir. Psixik rivojlanishdagi buzilish biologik
faktorlardan kelib chiqishi mumkin. (Miyani rivojlanish davridagi
nuqsonlar, gendagi mutatsiyalar natijasida bolani ona qornidagi
rivojlanish buzilishi, tug'ruq paytidagi asoratlar) Bunda shikastlanish
vaqti ahamiyatga egadir. Ba'zi bir sabablar ontogenizni turli davrlarda
o'z ta'sirini o'tqazib, turli nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Buzilish harakteri miyani qaysi qismida joylashuviga bog'lik, uni tarqalish darajasiga, shikastlanish tezligiga bog'lik. Psixik rivojlanishni buzilish , og'ir sotsial faktorlar ta'siri bilan bog'lik bo'lishi mumkin. Og'ir sotsial shart-sharoitlar qanchalik erta paydo bo'lsa, rivojlanishdagi o'zgarishlar shunchalik qo'pol va mustahkam o'rnashadi. Rivojlanishdagi sotsial asoslangan nosozliklarga, mikrosotsial pedogogik uquvsizlikka olib keladi, u esa emotsional va ongli rivojlanishni orqada qolishiga olib keladi. Ta'lim tarbiyadagi noqobil shart –sharoitlar ma'lumotlarni eshitmasligi, emotsional tajriba kamligi ontogenizni erta davrlarida, o'zgarish nuqsonlar chaqiradi. Normal va anamal psixik rivojlanishdagi umumiy qonuniyatlardan tashqari nuqsonlism rivojlanishdagilar uchun o'ziga xos qonuniyatlar bor.

Bular quydagilar:

- hamma tipdagi buzilishni umumiy o'ziga xosligi qabul qilish qobiliyatining pastligi, qayta ishlash ma'lumotlarni xotirida saqlash funktsiyalari faoliyati pasayib ketadi. Bu o'ziga xoslikni uzoq vaqt davomida kuzatish mumkin. Masalan: ko'rish vaqtida ma'lumotlarni qayta ishlash tezligini sekinlashuvi eshitish qobiliyati o'zgargan bolalarda kuzatiladi, maktabgacha va erta maktab yoshidagi bolalarda 10-11 yosh.
- hamma tipdagi nuqsonli bolalarda umumiy xoslik; so'z bilan ifodalash qiyinligidir. Aqli zaif bolalar miyasida ma'lumotni saqlash va mustahkamlash qiyinligi bilan kechadi. Quyi sinf o'quvchilarni, ongli eslab qolishi usullaridan foydalanishni bilmaydilar.

Anamal rivojlanishni hamma ko'rinishlarida tushunchani shakllanish jarayonini sust kechishi kuzatiladi. Masalan: maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar shakl va rangiga qarab geometrik figuralarni guruxlarga ajrata olmaydi, bu esa ularda oddiy umumlashtirish yukligini kursatadi. Bundan tashqari jismoniy va sensor buzilishga xos bo'lgan umumiy spetsefik qonuniyatlarni ajratish mumkin. Masalan: aqli zaiflikda , nutqni umuman rivojlanishi ortda qolishi va psixik rivojlanishni to'xtab qolishida «retardatsiya» holati kuzatiladi. Bu – ma'lum davrda psixik funktsiyalarni shakllanishini tugatilmasligi. Mashxur logoped R.E.Levina bola nutqi umumiy rivojlanmagan bolalarni tasvirlaganda, ulardagi avtonom nutqni patologik darajasi uzoq vaqt davomida saqlanganligi kuzatiladi. Kattalar bolalardan so'zlarni anik aytishni talab kiladilar, bu esa bolani fonematik eshitishida va artikulatsion apparatni rivojlanishida ijobiy ta'sir qiladi. Shunday qonuniyatlar borki, ular faqat ma'lum holatdagi psixik rivojlanishni buzilishiga xosdir. Masalan; kar soqov bolalardagi psixik kamponet ,normal eshitadigan bolalar bilan solishtirilganda turlicha bo'ladi; ko'rib- tasvirlash va fikrlab so'zlar rivojlanishi mutanosib emas, yozuv nutk ham ikki holatda ham: o'qish va yozish – ogzaki nutk bilan solishtirganda ahamiyatlirok eshitish qobilyati buzilgan bolalarda psixik rivojlanishi tezligi tug'ulgan keyin sustrok bo'ladi, keyingi davrlarda tezlashadi.

Mashxur surdopsixolog M.Solovyov aytishicha: eshitish qobilyati buzilgan bolalar psixikasini rivojlanishi yo'li shunday, eshitadigan kar va bolalarni psixik faoliyati rivojlanishidagi farq shuki, ontogenizni boshlanish davrida farq sezilmaydi, ammo keyingi davrda ortib boradi. Bu narsa ma'lum davrgacha davom etadi: lekin doimiy ,sistemali tarzda

davom etgani uchun surdopedogog ta'siri ostida bu farq kamayib boradi. Atrofdagi shart-sharoit ijobiy bo'lsa, eshitishi buzilgan bolalar rivojlanishi, soglom bolalarniki bilan tenglashib boradi. Surdopedogog faoliyatini ma'nosi, bolaga etib boradigan tashqi ta'sirotlarni kengaytirish sifatini yaxshilagan holda yetkazish mumkin.

1.3. Maxsus psixologiya diagnostikasining o'rni.

Maxsus psixologiyani asosiy vazifalaridan biri rivojlanish kamchiligi ega bolalarni aniqlab, differentsial diagnostika qilish, mos bulgan psixodiagnostik usullarni ishlab chiqarishdir. Asosiy printsiplardan biri bolani kompleks o'rganish prinsipi. Uning asosida bolani har tomonlama tekshirish mumkin. Psixologik tekshiruv, sezgi organlarini analiz qilish bilan olib boriladi. Nerv sistemasi va harakat sferasi ham shu jumladan. Psihidiagnostik tekshiruv diagnostik sistemasi asosiy bo'lagidir. Bolani tekshiruvda psixologdan tashqari, psixonevrolog, oftalmolog, otorolingolog; pedogoglar: logoped, surdopedogog, oligigofrenopedogog katnashadi. Keyingi prinsip bolani yaxlit sistemali holatda o'rganish prinsipi. Psixodiagnostik tadqiqot jarayonida; yaxlit analiz, psixik o'zgarishni emas, balki ular o'rtasidagi bog'liqlikni va ularni sabablarini o'rganadi. Bolani yaxlit o'rganishda muvafakiyatga erishish uchun; uni bolani faoliyati davomida olib borish kerak, ya'ni uyin, o'qitish mexnat faoliyati davomida. Alohida ahamiyatga, bolani dinamik prinsipi egadir, bunda bolani nima bilishi, nima kila olishdan tashqari balki keyingi imkoniyatlari ham tekshiriladi. Ushbu printsipga L.S. Vo'gotskiy kontseptsiyasi juda ahamiyatga ega, ya'ni o'qitish va rivojlantirishdagi mutanosiblik asosida 2 ta zona ajratiladi: aktual rivojlantirish zonasi va yaqin kelajakdagi

rivojlanish zonasi. Dinamik tadqiqot prinsipini tadbiq qilishda fakat diagnostik usul qo'llanilmaydi, balki boladagi nisbiy imkoniyatlarni aniklaydigan usullarni ham keng kullash kerak. Nuqsonli bolalarni rivojlanishini tekshirishni rejali tashkil etish kerak.

Analizlarga son - sifat jixatdan yondashish prinsipini inobatga olish kerak, psixologik diagnostika jarayonida olingan ma'lumotlarni urganganda, ushbu printsiptni tadbiq qilishda ish faoliyatini oxirgi natijasini emas, balki bajarilish jarayonini analiz qilish kerak, usuli, goyaviy tartibi, maksadga erishi yo'lidagi tanlangan usullarga yondashishi. Bunda son va sifat kursatkichlari bir-biri bilan uzoro boglangan holda bo'ladi. Ushbu printsiplarni tadbiq qilish uchun jamiyatda, maxsus ta'lim tarbiya sistemasida psixologik xizmatni shakllantirish zaruriyati paydo bo'ladi. Ular shaxs bilan ishlashda profilaktik, diagnostik, rivojlantiruvchi korrektsiya va jonlantiruvchi yunalishga egadir.

Zamonaviy davrda maxsus psixologiyani rivojlantirish: kompensatsiyasini optimal shart – sharoitlarni izlash, shaxsni rivojlantirish imkoniyatlarini topish, hayot tarzini rivojlantirish imkonini beradi.

Savol va topshiriqlar.

1. Maxsus psixologiya nimani o'rganadi?
2. Maxsus psixologiyaning vazifalari nimadan iborat?
3. Maxsus psixologiyaning muommolarini nimalar tashkil etadi?
4. Kompensatsiya nima va uning qanday turlari bor?

5. Kompensatsiya muommosini o'rganishda kimning nazariyasi e'tiborga loyiq hisoblanadi?
6. Psixik jarayonlarni kompensatsiyasi nazariyasi borasida L.S.Vo`gotskiy qanday jarayonlarga ahamiyat bergan?
7. Psixik rivojlanishning parametrlari kim tomonidan asoslangan?
8. Psixik rivojlanishning buzilishlarining nechta tiplari bor? Ularga ta'rif bering?
9. Psixologik diagnostikaning asosiy tamoyillarini yoritib bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Забрамная С.Д., Боровик О.В.. Практический материал для проведения психолого-педагогического обследования детей. М.: Владос, 2008.
2. Мо'minova L. Logopedik tekshirish metodikasi. T., 2003.
3. Муминова Л.Р. Саидазизова С Логопедик альбом Т., 2008
4. Психолого-педагогическая диагностика. Под ред. И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамной. М.: АCADEMA, 2005.
5. Sodiqova G.A., Nurkeldiyeva D.A., Islambekova Z.I. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi. T.: Nisim, 2008.
6. Психолого-медико-педагогическое обследование детей дошкольного и младшего школьного возраста. Авторы-составители: Р.К.Айтжанова, Р.А.Сулайменова, А.К.Ерсарина и др. Алматы, 2000г.

II. BO'LIM. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

2.1. Maktabgacha surdopsixologiya predmeti, metodlari va vazifalari

Kar va zaif eshituvchi bolalar psixologiyasi, yoki surdopsixologiya (lotincha surditas – karlik) umumiy psixologiyaning tarmog'i bo'lib, uning ma'lumotlaridan foydalanadi. Maktabgacha surdopsixologiyaning o'rganish predmeti eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishidagi qonuniyatlar va o'ziga xos xususiyatlarni o'rganish sanaladi. kar bolalar ruhiyatini o'rganamiz.

Maktabgacha surdopsixologiyaning vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Kar bola bilan zaif eshitadigan bola ruhiy rivojlanishidagi umumiy va xususiylikni aniqlash.
2. Kar bolaning bilish faoliyati ayrim shakllari: sezgilari, idroki, xotirasi, tafakkuri, nutqi rivojlanish xususiyatlarini, shuningdek uning shaxsi shakllanish qonuniyatlarini aniqlash va o'rganish.
3. Anomal bola ruhiy rivojlanishiga pedagogik ta'sirning tobora samarali yo'l va metodlarini psixologik asoslab berish.

Kar bolalar ruhiy rivojlanishi xususiyatlarini belgilaydigan asosiy omil eshitishning buzilishi bo'lgani sababli eshitish, eshitish sezgilari inson qayotida qanday ahamiyatga ega ekani, eshitish qobiliyanini yo'qotish ruhiyaning shakllanishida qanday aks etishini qisqacha ko'rib chiqish

kerak bo'ladi. Shuningdek eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning asosiy toifalariga ta'rif berish lozim bo'ladi.

Ma'lumki, sezgilar, idrok bilishning hissiy asosi sanaladi. Ular dunyo haqida bilimlarimizning asosiy manbasidir. Sezgilarning turli shakl va ko'rinishlari orasida eshitish va ko'rish sezgilari asosiy ahamiyat kasb etadi. Biz tovushlar, shakllar va ranglar olamida yashaymiz. radio, televidenie, kino, teatr, musiqa kbi axborot manbalari ko'p jihatdan eshitish sezgilariga asoslangan. Albatta, bunda ko'rish sezgilari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq eshitish qobiliyatini yo'qotish bolani shu axborot manbalarini normal qabul (idrok) qilish imkoniyatidan mahrum qiladi va bu bilan uning intellektual rivojlanish jarayonini cheklaydi. To'g'ri, pedagogik amaliyotning ko'rsatishicha, bu etishmovchiliklar o'qitishda maxsus metodlar va turli texnik vositalardan foydalanish qisobiga ma'lum darajada kompensatsiyalanishi mumkin.

Ayniqsa nutqni egallashda eshitish sezgilarining roli muhim. ular asosida nutqning aktiv va passiv shakllari rivojlanadi. Atrofdagilarning nutqini tinglab, bola unga taqlid qiladi va dastlabki so'zlarini talaffuz qila boshlaydi. nutq yordamida bola asosiy axborotni oladi, kattalar unga beradigan bilim va tajribani o'zlashtiradi.

Atrofdagilarning og'zaki nutqini idrok qilishning buzilishi, tabiiyki, faol nutq shakllanishining buzilishiga olib keladi. Eshitish qobiliyatidan mahrum bo'lgan bola uni mustaqil egallay olmaydi. Amalda, agar nutqqa maxsus metodika yordamida o'rgatilmasa, bunday bola soqov bo'lib qoladi.

2.2.Eshitishning buzilish sabablari.

Eshitish analizatori uchta asosiy: periferik, o'tkazuvchi va markaziy qismdan iborat. Eshitish nervining, o'rta yoki ichki quloqning jaroqatlanishi eshitish analizatori funktsiyasi buzilishi, eshitish sezga va idrokining buzilishiga olib kelishi mumkin. Bu kabi buzilishlar sabablarini uchta guruhga bo'lish mumkin: tug'ma, orttirilgan va nasliy. eshitishning buzilishi eshitish suyakchalarining tug'ma deformatsiyasi, eshitish nervi atrofiyasi yoki etarlicha rivojlanmaganligi, turli kimyoviy (masalan, mishyak, xinin bilan) zaharlanish, tabiiy jaroqatlar (masalan, qisqichlar qo'yishda bola boshini sqib qo'yish va deformatsiyalash) natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Turli mexanik jaroqatlar – lat eyish, zarbalar, shuningdek o'ta kuchli tovushlar qushtak, gudok, portlash, baland ishlab chiqarish tovushlari ta'siri ham sabab bo'lishi mumkin.

Ota-onaning ichkilizbozlik, «kesson xastaligi» (qavvoslar, uchuvchilarda) kabi kasalliklari ham eshitishning buzilishiga sabab bo'la oladi.

Biroq eng ko'p hollarda eshitishning buzilishi bolalarning turli xil kasallikka chalinishi oqibatida yuzaga keladi. Ular orasida meningit, entsefalit, qizamiq, surunkali otit, skarlatina, virusli gripp, murakkablashib, eshitish a'zolari zararlanishiga olib keladigan turli burun-bo'g'iz kasalliklarini alohida ta'kidlash joiz. Ichki quloq yoki eshitish nervining stvol qismi zararlarncha, ko'p hollarda karlik yuzaga keladi, o'rta quloq zararlansa ko'proq zaif eshituvchanlik yuzaga keladi. Og'zaki nutq taxminan 500 dan 3500 gts (sekunda silkinish) gacha chastota diapazonini hamrab oladi. Agar bu chastota diapazonlari zararlansa, demak og'zaki nutqni idrok etish mumkin bo'lmay qoladi.

quyi absolyut eshitish chegarasi, ma'lumki, 16 gts ni tashkil qiladi, yuqorisi taxminan 20 000 gts ga teng. 80 db dan ortiqroq eshitish yo'qotilganda, karlik yuzaga keladi. Zaif eshitishda 15-20 db dan to 80 db gacha yo'qotish kuzatiladi.

Eshitishning buzilishida nasliylikning roli haqidagi masala etarlicha oydinlashmay qolayotir. Adabiyotlarda keltirilgan faktlar, shuningdek maxsus muasassalar o'quvchilari tarkibini kuzatish va o'rganish ko'rsatdiki, kar-soqovlar oilalarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning dunyoga kelish hollari eshitadiganlar oilalaridagiga qaraganda ancha ko'proq. Bu jihatdan ota –ona yoki ulardan biri tug'ma kar bo'lganlar orasidagi nikohlar juda xavfli – bu qolda kar bolaning tug'ilish eqtimoli juda yuqori. F.A.Rauning ma'lumotlarga qaraganda, o'rganilgan 404 nafar kar bolaning 70 tasining kar qarindoshlari bo'lgan. N.M.Latovskiyning ma'lumotlarga ko'ra bu miqdor yana ham katta. Maxsus adabiyotlarda eshitishning buzilishiga yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh, oila quruvchilarning yoshidagi farqning juda kattaligi kabi sabablar ham keltiriladi. qozirgi kunda kar bolalarni o'qitishda turli texnik vositalardan keng foydalaniladi, ular qoldikli eshitish sezgilarini rivojlantirish va faollashtirish imkonini beradi. Bu vositalarni vizual, akustik va taktil-vibratsiya sezgirlikka asoslangan vositalarga bo'lish mumkin. Bular, masalan eshitish apparati, kuchaytigich mikrofon qurilmalari, tovush signallarini optik signallarga o'zgartiradigan vibroskoplar, tovush tebranishlarini taktil – vibratsiya analizatorlari qabul qiladigan elektrik va mexanik tebranishlarga o'zgartiradigan (transformatsiyalaydigan) vibratorlar.

Bu kabi xususiyatlarni keyingi o'zlashtirish va to'g'ri tushunish uchun karlik, keyingi karlik, zaif eshituvchilik kabi tushunchalarni aniq farqlash va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik harakteristikalarini tuzish mumkin bo'lishi uchun ularning toifalarini to'g'ri differentsiatsiyalash kerak bo'ladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tasniflash muammolari V.I.Fleri, N.M.Latovskiy, N.A.Vasilev, F.A.Rau, F.F.Rau, R.M.Boskis, S.A.Zinkov, A.I.Dyachkov, I.V.Neyman kabi olimlar ishlarida o'rganilgan. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik jihatdan to'g'ri tasniflash ularni o'qitish nazariyasi va amaliyoti, to'g'ri tashqis qo'yish, kar bola o'qishi kerak bo'lgan muassasa tipini belgilash uchun katta ahamiyatga ega.

Klassifikatsiya (tasnif) asosida quyidagi mezonlar yotadi: 1) eshitish qobiliyatini yo'qotganlik darajasi; 2) eshitish qobiliyatini yo'qotgan vaqt; 3) nutqiy rivojlanganlik darajasi.

Bola eshitish qobiliyatini, yuqorida ta'kidlanganidek, turli vaqtda va turli darajada yo'qotishi mumkin. Shunga ko'ra eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning quyidagi uchta asosiy guruhi farqlanadi (R.M.Boskis tasnifi):

Nutqi bo'lmagan karlar (eski tasnif bo'yicha kar-soqov, gunglar).

Nutqi saqlangan kar bolalar (keyin kar bo'lganlar).

Zaif eshituvchi bolalar.

Nutqi bo'lmagan kar bolalar, yoki kar-soqov bolalarga nutqni tabiiy idrok etish imkoniyati, shuningdek nutqni mustaqil egallash imkoniyatidan mahrum qiladigan darajada eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar kiradi.

Nutqi saqlangan kar bolalar – uch – besh yoshida, nutqi amalda shakllanib ulgurgandan keyin, eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar. Ular bilan olib boriladigan ishlarning asosiy vazifasi mavjud nutqiy ko'nikmalarni mustaqkamlash, nutqni parchalanishdan saqlash va lablardan o'qishga o'rgatish.

Zaif eshituvchi bolalar – eshitish analizatori funktsiyasi qisman buzilgan bolalar. Eshitishning saqlanganlik darajasiga ko'ra ulardan ayrimlari nutqni qaysidir ma'noda mustaqil egallay oladi (masalan, engil yoki o'rtacha zaif eshituvchilik hollarida). Bu nutq qator kamchiliklarga ega bo'lib, ularni o'qitish jarayonida korrektsiyalash kerak bo'ladi.

Eshitishning buzilish vaqtiga ko'ra bolalarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

Buzilgan eshitish bilan tug'ilgan bolalar (homila rivojlanish davrida nomaqbul sharoitlar natijasida).

Nutqiy rivojlanish boshlanishidan oldin (1 yoshgacha) eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar.

Nutqi rivojlanishning boshlang'ich bosqichlarida (bir – ikki yoshda) eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar.

Nutqi shakllagandan keyin (3-5 yoshda) eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar.

Bu guruhlarining qar biri, avvaal aytilganidek, ruhiy rivojlanishda o'z xususiyatlariga ega bo'ladi. Biz esa kar bolalarning ruhiy rivojlanish xususiyatlariga to'xtalamiz.

Kar bolalar ruhiy rivojlanish xususiyatlariva qonuniyatlarini ochib berar ekan, maxsus psixologiya bu bilan pedagogik jarayonni yanada to'g'ri yo'lga qo'yish, bolalarni o'qitish va tarbiyalashning yanada samarali

metod va tamoyillarini belgilash va aniqlash, shuningdek ularning qalbiga chuqurroq kirib borish imkonini beradi. Bunda maxsus psixologiya o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan turdosh fanlar: umumiy psixologiya, peyagogika va meditsina ma'lumotlaridan keng foydalanadi. Kar bolaning ruhiy xususiyatlarini o'rganishda ruhiy tabiati masalalarida materialistik psixologiya ning umumiy ustanovkalari (qoidalari) dan kelib chiqish lozim bo'ladi. Surdopsixologiya rivojlanish tarixida, xudi umumiy psixologiyada bo'lgani kabi, ikki qarama-qarshi: materialistik va idealistik oqim o'rtasida kurash borgan.

bu kurash ruhiy moqiyati va tabiatini talqin qilishda ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi.

Maktabgacha yoshdagi kar bolalarning ruhiyati rivojlanish xususiyatlari alohida ruhiy jarayonlar, va umuman shaxsning shakllanishida namoyon bo'ladi. Jumladan, eshitish sezgilarinigg yo'qligi yoki buzilganligi sababli kar bolalarda ko'rish va harakat sezgilari alohida ahamiyat kasb etadi, eshitadigan bolalarda jiddiy rol o'ynamaydigan taktil-vibratsiya sezgilari rivojlanadi va keskinlashadi. Xotira, tafakkur, nutq kabi ruhiy jarayonlar shakllanishida o'ziga xosliklar kuzatiladi. Ko'plab tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, kar bolalarning tafakkuri, eshitadigan va nutqni egallagan bolalarniki bilan solishtirganda, ko'proq obrazlilik, konkretlik, ko'rgazmalilik bilan ajralib turadi. Biroq nutqning shaklanish jarayoni ularda yanada o'ziga xos, alohida tarzda kechadi. Karlarda nutq spontan rivojlanishi mumkin emas, ular nutqni mustaqil egallay olmaydi. Tovush nutqi mavjud emasligi sababli karlarda mimika, daktilologiya, labdan o'qish kabi o'ziga xos muloqot shakllari ham rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi kar bolaning ruhiyatini o'rganish uchun surdopsixologiyada umumiy va maxsus (xususiy) metodlardan foydalaniladi: 1) kuzatish; 2)eksperiment; 3)suqbat; 4) bola faoliyati maqsulini o'rganish.

Bu metoddaodan foydalanishga quyiladigan talablar umumiy psixologiyadagi kabi bo'lib, biroq kar bolalar bilan ishlashning o'ziga xosliklarini (masalan, nutqning yo'qligi sabab kommunikativ harakterdagi qiyinchiliklarni) qisobga olish talab qilinadi.

qoldiqli eshitish fuktsiyasini tadqiq qilish uchun maxsus shartli-reflektor metodika, shunigdek audiometriyadan foydalaniladi. Talaffuz, labdan o'kish, taktil- vibratsiya sezgirligi va sh.k. larni o'rganish uchun ham maxsus metodlar mavjud.

Yuqorida aytilganidek, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning uchta asosiy guruhi mavjud: karlar, zaif eshituvchilar va keyin kar bo'lganlar.

Kar bolalar eshitishning barqaror ikki yoqlama buzilishiga ega, u nasliy, tug'ma, yoki go'daklik davrida (nutqni egallamasdan oldin) orttirilgan bo'lishi mumkin. Kar bolalarni maxsus vositalar bilan nutqqa o'rgatilmasa, ular soqov - kar-soqov (gung) bo'lib qoladi. Ularni nafaqat jonli so'zlashuvda, balki 1960- yillargacha bajarilgan ilmiy tadqiqotlarda ham shunday atab kelingan. Ko'pchilik kar bolalarda qoldiqli eshitish mavjud bo'ladi. Ular faqat juda baland tovushlarni (70-80 dB) 2000 Gts gacha diapazonda qabul qila oladi. Odatda, kar bolalar past tovushlarni (500Gts gacha) yaxshi eshitadi va juda baland tovushlarni (2000 Gts dan yuqori) umuman qabul qilmaydi. Agar kar bolalar 70-85 dB balandlikdagi tovushlarni sezsa, ularning eshitish qolati uchinchi darajali zaif eshituvchanlik qisoblanadi. Agar kar bolalar

juda baland – 85 – 100 dB kuchli tovushlarni eshitsa, to'rtinchi darajali zaif eshituvchanlik deb baqolanadi. Kar bolalarni maxsus vositalar yordamida nutqqa o'rgatish juda kam hollarda normal nutqqa yaqin bo'lgan nutqning shakllanishini ta'minlaydi. Shunday qilib, karlik bolaning ruhiy rivojlanishida ikkilamchi o'zgarishlarni - nutqning nisbatan sekin va o'ziga xosliklar bilan rivojlanishini keltirib chiqaradi. Eshitishning buzilganligi va nutqning etarlicha rivojlanmaganligi bolaning barcha bilish qobiliyatlari rivojlanishidagi, uning irodaviy xulqi, emotsiyalari va qislari, harakter iva shaxsining boshqa tomonlari shakllanishidagi o'zgarishlarga olib keladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan barcha bolalar kabi kar bolalarning ruhiy rivojlanishi uchun ilk bolalik davrida ularning tarbiya va ta'limi qanday tashkil qilingani, bu jarayonda ularning psixologik rivojlanish xususiyatlari qanchalik e'tiborga olingani, bolaning kompensator rivojlanishini ta'minlaydigan ijtimoiy-pedagogik vositalar qanchalik sistemali reaoizatsiyalangani favqulodda muhimdir.

Zaif eshituvchi bolalar - eshitishda nutqiy rivojlanishning buzilishiga olib keladigan qisman etishmovchiligi bo'lgan bolalar. Zaif eshituvchilarga eshitib idrok qilish sohasida juda katta farq bo'lgan bolalar kiradi. 20 -50dB va undan baland tovushlarni eshitia boshlaydigan (1- darajali ziif eshituvchilik) va 50-70 dB va undan baland tovushlarni eshitadigan (2- darajali zaif eshituvchilik) bolalar zaif eshituvchi sanaladi. Mos ravishda turli bolalarda eshitiladigan tovushlarning balandligiga ko'ra diapazoni ham kuchli farq qiladi. Ayrim bolalarda u deyarli cheklanmagan, boshqalarida karlarning baland eshitishiga yaqin. Zaif eshituvchi sifatida rivojdanadigan ayrim

bolalarda kar bolalardagi kabi 3- darajali zaif eshituvchilik aniqlanadi, biroq bunda nafaqat past, balki o'rta chastotadagi (1000 dan 4000 Gts gacha) tovushlarni qabul qilish imkoniyati ta'kidlanadi. 70 DB dan yuqori.

Bolaning eshitishidagi etishmovchiliklar nutqni egallashning sekinlashishi, nutqni eshitib idrok etish buzilishiga olib keladi. Zaif eshituvchi bolalarda nutq rivojlanganlik variantlari keskin farq qiladi va bolaning individual psixofiziologik xususiyatlari va u yashagan, tarbiya va ta'lim olgan ijtimoiy- pedagogik sharoitlarga bog'liq bo'ladi. Xatto 2-darajazi ziif eshituvchiligi bo'lgan bola ham maktab davriga kelib, ayrim so'z va nutq tovushlari talaffuzida kichik xatolar bilan, rivojlangan, grammatik va leksik jihatdan to'g'ri nutqqa ega bo'lishi mumkin. Bunday bolaning ruhiy rivojlanishi normal bolanikiga yaqin bo'ladi. Ayni paytda faqat 1 – darajali paytda zaif eshituvchi bola rivojlanishning nomaqbul ijtimoiy- pedagogik sharoitlarida 7 yoshga kelib, faqat sodda gaplardan yoki alohida so'zlardan foydalanishi, bunda uning nutqida noto'g'ri talaffuz ko'p bo'lishi, so'z ma'nolarini qorishtirishi, grammatik qurilishda turli buzilishlarga yo'l qo'yishi mumkin. Bunday bolalarda kar bolalar uchun harakterli bo'lgan ruhiy rivojlanish xususiyatlari kuzatiladi.

Kech kar bo'lganlar - nutqni egallaganidan keyin, ya'ni 2-3 yoshda qandaydir kasallik yoki jarqat oqibatida eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar. Bunday bolalarda eshitish qobiliyatining yo'qotilishi turlicha: total, yoki karlika yaqin, yoki zaif eshitadigan bolalarda kuzatiladiganiga yaqin bo'ladi. Bolalarda ko'plab tovushlarni eshitmagani yoki buzuq qolda eshitgani, ularga nima deyishganini tushunmaganligiga og'ir ruhiy

reaktsiya paydo bo'lishi mumkin. Ba'zan bu bolaning qar qanday muloqotdan to'liq bosh tortishiga, xatto ruhiy (ruhiy) kasallikka olib keladi. Muammo bolani og'zaki nutqni qabul qilish va tushunishga o'rgatishdan iborat. Agar bolada etarli qoldiqli eshitish bo'lsa, bunga eshitish apparati (qurilmasi) yordamida erishiladi. qoldiqli eshitish kam bo'lsa, nutqni eshitish apparati va so'zlovchining «labidan» o'qish yordamida qabul qilish majburiy bo'ladi. Total (butunlay) kar bolalarda daktilologiya, yozma nutq, va eqtimol karlarning imo-ishora nutqidan foydalanish lozim bo'ladi. Keyin kar bo'lgan bolani o'qitish va tarbiyalash uchun qulay sharoitlar jamlanganda, uning nutqi, bili shva irodaviy jarayonlari rivojlanishi normal bolanikiga yaqinlashadi. Biroq emotsional soqa, shaxsiy sifatlar va shaxslararo munosabatlar shakllanishidagi o'ziga xoslik juda kam hollarda bartaraf qilinadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda turli a'zo va sistemalarda qo'shimcha birlamchi buzilishlar bo'lishi mumkin. Eshitishning nasliy buzilishining ko'rish, teri qoplami, yurak va boshqa a'zolaning jaroqatlanishi bilan kechadigan bir necha shakli (Usher, Alstrem, Virdenburg, Alport, Pendrel va b. sindromi) mavjud. Onaning homiladorlikning dastlabki ikki oyida kechirgan kasalligi bois tug'ma karlik va zaif eshituvchanlikda, odatda, ko'rishning buzilishi (kattarakta) va tug'ma kardiopatiya (Grig triadasi) kuzatiladi. Bu kabi kasallanishda tug'ilgan bolada mikrotsefaliya va umumiy miya etishmovchiligi kuzatilishi mumkin.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar gemolitik kasalligida, uning sababi bola va ona qonining rezus – faktor bo'yicha mos kelmasligi yoki ularning qoni turli guruhlariga mansubligi bo'lishi mumkin, miyaning umumiy

jaroqatlanishi va oligofreniya, miyaning diffuz jaroqatlanishi, miyaning qobiq osti bo'limlari jaroqatlanishi tufayli ifodalangan giperkinetik sindrom bilan psixofizik rivojlanishning kechikishi, spastik parez va paralichlar ko'rinishidagi jaroqatlanishi, yuz nervining zaifligi bilan kechadigan asab tizimining engil jaroqatlanishi, qilaylik, boshqa ko'z-harakat buzilishlari va motor rivojlanishning umumiy kechikishi bilan eshitishning buzilishi kuzatilishi mumkin. Bunda eshitishning buzilishi tovush ta'sirlarining analiz va sintezi sodir bo'lishi kerak bo'lgan miya sistemalarining buzilishi bilan belgilangan bo'lishi mumkin.

Kalla suyagining jaroqatlanishi oqibatida yuzaga kelgan orttirilgan eshitishning buzilishi nafaqat eshitish analizatorining retseptor bo'limi, balki uning o'tkazuvchi yo'llari va qobiq qismi buzilishlari (nuqsonlari) bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bola kechirgan meningit yoki meningoentsefalit eshitishning buzilishini keltirib chiqarishi va u yoki bu darajadagi miya etishmovchiligiga olib kelishi mumkin.

Nasliy karlik va zaif eshituvchilikning ayrim shakllarida, homila paytida eshitishning zararlanishiga olib keladigan qator kasalliklarda, shuningdek o'rta va ichki quloq sohasida turli shamollash jarayonlarida vestibulyar apparat jaroqatlanadi.

Shu bilan birga eshitish va boshqa sistemalar jaroqatlanishidan iborat murakkab, kompleks buzilishlar turli sabablar ta'sirida va turli paytlarda yuzaga kelishi mumkin.

Shunday qilib, kar va zaif eshituvchi bolalarda eshitishning buzilishidan tashqari quyidagi nuqsonlar kuzatilishi mumkin:

- vestibulyar apparat faoliyatining buzilishi;
- ko'rish buzilishining turli variantlari;

- ruhiy rivojlanishning birlamchi kechikishiga olib keladigan minimal miya disfunktsiyasi. Bunda qar qanday salbiy omillar miyaga bevosita ta'sir qilishi mumkin, yoki boshqa hollarda, miya etishmovchiligi yurak –qon-tomir, nafas, ajratish va boshqa – miya ishini o'zgartiradigan sistemalarda og'ir somatik kasalliklar natijasida yuzaga keladi;
- oligofreniyaga olib keladigan miyaning keng jaroqatlanishi;
- bolalar serebral paralichi yoki harakat soqasi regulyatsiyasida boshqa o'zgarishlarga olib keladigan miya sistemalarining buzilishi;
- miyaning eshitish – nutq sistemasi (qobiq va qobiq osti tuzilmalarining) lokal buzilishlari;
- markaziy nerv sistemasi va butun organizmning ruhiy kasalliklar (shizofreniya, manikal-depressiv psixoz va b.) ga olib keladigan kasalliklari;
- organizmning umumiy zaiflashuviga olib keladigan ichki a'zolar: yurak, o'pka, buyrak, ovqat qazm qilish sistemasi va b. dagi og'ir kasalliklar;
- chuqur ijtimoiy-pedagogik qarovsizlik imkoniyati.

Surdopsixologiyaning predmeti bolalarning tug'ilishidan katta bo'lgunigacha ruhiy rivojlanish qonuniyatlarini ochib berish, shuningdek kar va zaif eshituvchi katta yoshlilarning ruhiyati xususiyatlarini tavsiflashdan iborat.

Surdopsixologiyaning vazifalari – eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ruhiyati rivojlanishiga ijobiy va salbiy ta'sir etadigan sharoit va omillarni aniqlash, bunday bolalarning optimal ruhiy rivojlanishiga ko'maklashadigan ijtimoiy – pedagogik yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish.

2.3.Surdopsixologiya metodlari

Surdopsixologiya metodlarining o'ziga xosligi bolalardagi buzilgan eshitish omili va o'ziga xos nutqiy rivojlanish bilan belgilangan. Bundan tashqari, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar orasida boshqa birlamchi nuqsonlari bo'lganlari ham ko'plab uchraydi. O'rganilayotgan guruh bolalarining qariyb yarmi ikki yoki qo'shimcha nuqsonga ega bo'ladi. Shu sababli bolalarni asl psixologik tadqiq etishdan oldin quyidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladigan batafsil anamnestik ma'lumotlarni to'plash lozim:

1. Bola o'sayotgan oilaning tavsifi. Oilaning tarkibi, farzandlar soni. Oilaning barcha a'zolari yoshi, ma'lumoti, ish va mashg'ulot turi, ularning salomatligi (surunkali kasalliklarning mavjudligi), oilada yoki qarindoshlar orasida eshitishida nuqsoni borlar mavjudligi.

2. Onaning homiladorligi haqida ma'lumotlar. Bu nechanchi homilasi va nechanchi bor farzand ko'rishi. Ona biror surunkali kasallik bilan og'riganmi, ularning homiladorlik davridagi ko'rinishi, davolanish turlari. Ona shu homiladorlik paytida qanday yuqumli kasalliklarga chalingan va aniq qaysi muddatlarda (ona homiladorlikning dastlabki uchdan bir qismida kasalga chalinganligiga alohida e'tibor qaratiladi), bola bilan onaning qoni birikuvchanligi. Tuqish haqida ma'lumotlar: qachon suv ketgan va ona bu vaqtda qaerda bo'lgan, tuqish vaqtida stimulyatsiyadan foydalanilganmi va qanday (keserevo, qisqichlar, medikomentoz vositalar); suv ketganidan keyin qancha muddatda bola dunyoga kelgan (gipoksiya bo'lganmi); tug'ilish vaqtida bola to'g'ri kelganmi; shu zohatiyoq yig'laganmi; chaqaloqning bo'yi va vazni; birinchi marta ovqatlantirishga qachon olib kelishgan; zohatiyoq qachon, qanday tashqis bilan chiqarib yuborishgan.

3. Bola tug'ilganidan psixologik tekshirish o'tkazilayotgan davrgacha boshidan kechirgan barcha kasalliklar haqida ma'lumot; bolaning eshitishidagi nuqson haqida tashqis birinchi marta qachon qo'yilgan; uning birinchi audiogramma ko'rsatkichlari; eshitishning yanada pasayishi kuzatilganmi, qaysi qolatda.

4. Psixonevrolog, ona, tarbiyachi va pedagoglarning kuzatishlari bo'yicha bolaning psixofizik (ruhiy- jismoniy) rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar. qachon bola boshini tuta boshlagan, qorniga aqanay boshlagan, ko'tarila va o'tira boshlagan, emaklagan, karavotda tura va yura boshlagan; qachon polda yura boshlagan; yurishni o'rganganida bolada qanday qiyinchiliklar kuzatilgan. Onasi yoki boshqa odam yaqinlashganidagi jonlanish kompleksi birinchi bor qachon kuzatilgan. qachon qo'ldiray boshlagan, lepet kuzatilganmi va qanday. Bola tovushlarga reaksiya qilmaganini yoki faqat juda baland tovushlarga reaksiya qilishini qachon payqashgan. Bolaga qaratilgan nutqqa adekvat reaksiya bo'lganmi. Kattalar nutqini tushunish hollari bo'lganmi va qanday sharoitlarda. Bolada barqaror ma'nolarga ega o'z so'zlari (yoki so'z parchalari), o'z imo-ishoralari qachon paydo bo'lgan. Bola atrofdagilar bilan muloqotda ulardan qanday foydalangan.

qachon bola o'ziga xizmat qila – tuvakka borishni, yuvinish, ovqatlanish, kiyinishni boshlagan. Ilk bolaligida, keyinroq va qozirda sevimli mashg'ulotlari, o'yin va o'yinchoqlari qanday bo'lgan.

5. Bolaning pediatri, psixonevrolog, otolaringolog (eshitishni sub'ektiv tekshirish emas, balki chaqirilgan potentsiallar metodikasi yordamida ob'ektiv tekshirish maqsadga muvofiq), oftalmolog (nafaqat ko'rish o'tkirligi, balki ko'z tubi qolati, ko'rish maydonining, ko'z – qarakt

reflekslarining mavjudligi ta'kidlanadi) tomonidan so'nggi tibbiy ko'rik ma'lumotlari. Bolaning harakat soqasi, jumladan bolaning qaysi qo'li etakchi ekani (o'naqay yo chapaqayligi) haqida ma'lumotlarni olish maqsadga muvofiq. Bunda shifokor kar yo zaif eshituvchi bola bilan muloqot qila olishi, bola u bergan topshiriqlarni tushunishiga erishishi juda muhim.

6. Bolaning umumiy ta'lim va tarbiyasi haqida ma'lumotlar (qaysi muddatlarda yasli, bolalar boqchasi, maktabga borgani, surdopedagoglar tomonidan ixtisoslashtirilgan ta'lim va tarbiya qachon, qay sharoitlarda boshlangani, bunday ta'lim va tarbiyaning umumiy natijalari).

Barcha ma'lumotlarni diqqat bilan o'rganib, surdopsixolog bolani eshitishi bo'yicha qaysi guruhga tayinlash, uning eshitishdagi nuqsoni tabiatini, barcha ma'lumotlar yiqindisiga ko'ra sub'ektning faqat eshitishida yoki yana qaysidir boshqa a'zo va sistemalarida buzilishlar bor ekanini aniqlaydi. Bola qayotining ijtimoiy-pedagogik sharoitlariga ko'ra bolaning tegishli pedagogik yordam olgan - olmaganligi (bolada ijtimoiy-pedagogik qarovsizlik mavjudligini) aniqlaydi.

Psixologik tadqiqot boshlanishidan oldin barcha dastlabki ma'lumotlar va tekshirish natijalariga asoslanib, bu kar yoki zaif eshituvchi bolaning ko'rish, harakat sohasida nuqsonlari, ruhiy rivojlanishida birlamchi kechikish yoki aqli zaiflik bor-yo'qligi haqidagi savolga javob berish uchun sinaluvchilarning qar biri bilan uning ko'rish va harakat imkoniyatlari, uning ko'rgazmali fikrlash va nutqi rivojlanganlik darajasini aniqlash maqsadida dastlabki psixologik shaxsiy eksperiment o'tkazish maqsadga muvofiq.

qar qanday psixologik tekshirish o'tkazganda eshitish buzilganlik darajasi, boshqa birlamchi buzilishlar mavjud yo yo'qligi, bolaning yoshi kabi ahamiyatli belgilarni ajratish muhim sanaladi. Deylik, tekshirish uchun qo'shimcha birlamchi buzilishlari bo'lmagan kar bolalar guruhi tanlanadi va maktabgacha katta yoshdagi (5-7 yosh) bolalarning qandaydir ruhiy funktsiyasi rivojlanganlik darajasini o'rganish ko'zda tutiladi. Bu qolda ikkita kichik guruh tuzish ratsional bo'ladi⁶ birinchi guruh – o'rtacha 5 yoshu olti oylik (5 yoshdan 6 yoshgacha) bolalar; ikkinchisi –o'rtacha 6 yoshu olti oylik (6 yoshdan 7 yoshgacha) bolalar guruhi. Bunda qar bir guruhda kamida 12 (iloji bo'lsa 20 tagacha) bola bo'lishi maqsadga muvofiq. Ikkala kichik guruh natijalarini qiyoslaganda, tekshirilayotgan funktsiyada 2 yilda sodir bo'lgan va maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kuzatiladigan o'zgarishlarni, bundan tashqari, shu davrda bu funktsiya rivojlanishidagi individual xususiyatlarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Tekshirishni tashkil qilishning bir varianti o'zining ma'lum dsturi asosida ishlaydigan ma'lum bir maxsus muassasadan bolalarni tanlash, ikkinchi varianti turli muassasalardan bolalarni tanlab olish, biroq bunda sinaluvchilarning yosh jihatdan analogik guruhlarini tashkil qilish va turli muassasalarda tarbiyalangan sinaluvchilar natijalarini qiyoslash kerak bo'ladi. Bolalar uyda tarbiya olgan bo'lsa, ularning natijalarini ham alohida olish, u yoki bu maxmus bolalar muassasasida tarbiya olgan bolalarniki bilan qiyoslash kerak bo'ladi. Boshqacha aytganda, Bola yoki bolalar guruhi qaysi dastur asosida tarbiya olayotganini ham qisobga olish kerak bo'ladi. Bu maktab yoshidagi bolalarga ham taalluqli.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishini o'rganishda bolalar va pedagogik psixologiya metodlaridan ham foydalaniladi. Biroq ulardan foydalanish ma'lum o'ziga xosliklarga ega bo'ladi. Kuzatish, faoliyat maqsullarini o'rganish yo bo'lajak sinaluvchilar bo'lgan bolalar bilan dastlabki tanishuvda qo'llanadi, yo qoq qayd qiluvchi qoq o'rgatuvchi harakterdagi eksperiment tarkibiga alohida qism bo'lib kirishi mumkin.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishini o'rganishda asosan eksperimentning quyidagi to'rt turidan foydalaniladi.

Birinchisi – ma'lum dastur asosida qat'iy qurilgan eksperiment, qar bir bola bilan individual tartibda o'tkaziladi. Eksperiment qayd qiluvchi bo'lishi mumkin. Biroq kar va zaif eshituvchi bolalarni ko'p yillik o'rganishlar ko'rsatadiki, eksperimentni topshiriqlarni bajarishda sinaluvchiga yordamning avvaldan rejalashtirilgan, doimo bir xil tashkil qilinadigan turlarini kiritish bilan tashkil qilish samaraliroq bo'ladi.

Sinaluvchi bilan olib boriladigan qisqacha o'rgatish u topshiriqni bajarishda yoki masalani echishda qanday qiyinchiliklarga duch kelayotganini tushunish, bu bilan sinaluvchida shakllangan u yoki bu malaka, ko'nikma strukturasiga chuqurroq kirib borish imkonini beradi. Bu eksperimentning ikkinchi turi.

Uchinchi tur eksperiment sinaluvchilarda qandaydir ruhiy harakatlarni, masalan analiz, sintez, qiyoslash, abstraktsiyalash (mavhumlashtirish) va umumlashtirish kabi fikrlash amallarini bajarish ko'nikmalariniuzoq muddat, bosqichma – bosqich shakllantirishga qaratiladi. bunday eksperiment qat'iy oldindan rejalashtirilgan, qar xil kunlari o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. U ikki variantda

bo'lishi mumkin. Birinchi variant – eksperiment sinaluvchi bilan yakka tartibda (alohida) o'tkaziladi. eksperimentning ikkinchi variantida tajribada taxminan teng imkoniyatlarga va ma'lum masalada taxminan bir xil ma'lumotga ega bo'lgan, bu birinchi yoki ikkinchi tur eksperiment strukturasi bo'yicha o'tkaziladigan dastlabki tekshirishda aniqlanadi, bir necha sinaluvchi qatnashadi. Bunday eksperimentlarning natijalari, birinchidan, bolalarda ma'lum ruhiy jarayonlar shakllanish qonuniyatlari haqida fikr yuritish, ikkinchidan, surdopedagoglar uchun ishni tashkil qilish, uning mazmuni, ko'rgazmalilikdan foydalanish, bolalarda ma'lum ruhiy jarayonlar rivojlanishiga erishish imkonini beradigan metod va usullar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Eksperimentning to'rtinchi, psixologik –pedagogik turi odatiy mashg'ulot (yasli- boqchada) yoki dars (maktabda) shaklida tarbiyachi, o'qituvchi yoki pedagog tomonidan qat'iy belgilangan sistema bo'yicha o'tkaziladi, unda mashg'ulotlarning butun mazmuni, bolalarning kattalar bilan va o'zaro muloqot shakli, foydalaniladigan ko'rgazmalilik va qo'shimcha tushuntirish, aniqlashtirish turlari ikir-chikirigacha o'ylab qo'yiladi. Bu eksperimentchi tomonidan auxta o'ylangan va shu sinf yoki guruh bolalari bilan doimiy shuqullanib kelgan katta yoshli kishi bilan ishlab chiqilgan bitta mashg'ulot yoki turkum mashg'ulotlar bo'lishi mumkin. Shuningdek qar bir mashg'ulotni yanada to'liq qayd qilish usullari ham o'ylanadi va amalga oshiriladi. Eksperimentar mashg'ulotlarning bu kabi turkumi bolalarning u yoki bu malaka va qobiliyatlarida ma'lum darajada orqada qolish yo o'ziga xoslikni aniqlagan va ularni kompensator shakllantirish imkoniyatlarini belgilab bergan tadqiqot o'tkazilganidan keyingi bosqichda o'tkaziladi. bu kabi

tadqiqotlarga qar o'quvchilarda sabab – oqibatli fikrlash malakalarini rivojlantirish usullarini ishlab chiqish (T.A.Grigoreva) va qar o'quvchilarning nutqini o'zakdosh so'zlar bilan boyitish yuorasi rivojlantirish (T.F.Marchuk) misol bo'ladi. Keltirilgan tugallovchi to'rtinchi tur eksperimentlar mualliflarga ta'lim jarayoniga tatbiq qilinadigan mashg'ulotlar sistemasini ishlab chiqish imkonini bergan.

Kar va zaif eshitadigan bolalar bilan eksperimentda ta'minlash qiyinroq bo'lgan juda muhim shartlardan biri bola unga taklif etilgan topshiriqni to'g'ri tushunishiga, ya'ni eksperiment sharoitida undan nima talab qilinganini tushunishiga erishish. Buning uchun strukturasiga ko'ra asosiy topshiriq bilan bir xil, lekin osonroq bo'lgan kirish topshiriqdan ratsional foydalanish kerak. Bunda eksperimentchi tushuntirishlar berib, bola uchun tushunarli og'zaki nutqdan (ba'zan daktillash yoki tablichkalarga oldindan yozilgan so'z va sodda gaplarni o'qish bilan, bola o'qiydi), shuningdek ko'rsatish va chizgi beradigan imo-ishoralardan foydalanib, sinaluvchining kirish topshiriqni albatta bajarishini ta'minlashi kerak. Bu etarli bo'lmasa, eksperimentchi avvaldan o'ylangan va qar bir sinaluvchi uchun bir xil bo'lgan bosqichli yordam ko'rsatadi. Ba'zan kirish topshiriqni sinaluvchi eksperimentchi bilan birga bajaradi. Bu qolda ikkinchi kirish topshiriq beriladi va uni mustaqil bajarish taklif qilinadi.

qar bir eksperimentda tadqiqot natijalarini miqdor va sifat jihatidan baqolash oldindan o'ylab qo'yiladi. Eksperiment tugallangach, natijalarni qayta ishlash harakterida zarur aniqlashtirishlar qilinadi. Kichik saylanmalar uchun statistik qayta ishlash metoddlari qo'llanadi, yosh guruhleri bo'yicha miqdor natijalar, shuningdek eshitadigan va

eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning natijalari qiyoslanadi. U yoki bu ruhiy jarayonning rivojlanganlik darajalari korrelyatsion taqlil qilinadi. Natijalarni miqdor va sifat jihatidan baqolash asosida u yoki bu ruhiy jarayonning darajasi, to'liqligi yoki rivojlanishidagi o'ziga xosliklar haqida xulosa qilinadi va bu jarayonni ta'lim va tarbiya sharoitida takomillashtirishga oid tavsiyalar ishlanadi.

Yuqoridagilar bilan birga anketa (so'rov) metodining turlicha variantlaridan foydalaniladi. qator hollarda bu metod qo'shimcha sanaladi. Masalan, farzanlari sinaluvchi rolini bajarayotgan bolalarning ota-onalariga uy sharoiti, oila a'zolarining munosabatlari, ularning uyda va tashqarida odatiy mashg'ulotlarini aniqlashga oid anketa savollari beriladi. Anketa metodidan bolalar, o'spirinlar va kattalarning shaxsi xususiyatlarini va shaxsiy o'zaro munosabatlarini o'rganish uchun keng foydalaniladi. Katta bo'lgan kar va zaif eshituvchilarning shaxsiy pozitsiyalarini o'rganish uchun anketa metodidan keng foydalaniladi 9ularning olgan ma'lumoti, ish turi – ixtisoslik bo'yichami – yo'q, ishidan qoniqishi yoki unga munosabati salbiyligi, oilasi tarkibi va oilaning ichki o'zaro munosabatlari, do'stlari va yordamchilari borligi, ular bilan o'zaro munosabatlari qandayligi, ta'limni davom ettirish istagi bor-yo'qligi, qiziqish va moyilliklari va sh.k o'rganiladi).

Eshitish analizatorlarining buzilishi oqibatida eshitish qobiliyatining pasayib ketishi karlik qulog'i og'irlik, eshitish agnoziyasi kabi nuqsonlar paydo qiladi. Yosh bolalarda eshitishni pasayishi ko'pincha eshitish asablarining shikasi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan: maktab yoshidagi bolalarning 70% da uchraydigan karlik meningit kasalligi bilan oqriganda paydo bo'ladi. Oliy eshitish a'zolarining anomal rivojlanishi,

turli shikaslar ham karlikka sabab bo'ladi. Karlik turlari har xil printsplarda qarab toifalanadi. Masalan: qachon karlik paydo bo'lganligiga qarab ham ajratiladi. Xomiladorlik davridayoq eshitish a'zolarining rivojlanmay qolishi yoki shikaslanishi, tug'ilgandan keyin o'sa boshlashi har xil sabablarga ko'ra eshitmay qolish va xokozo. Ko'p xollarda bolalarning yosh davrida pereferik retseptorlarning (eshitish asablari, ovoz qabul qiluvchi markazlarning shikaslanishi natijasida karlik paydo bo'ladi. Albatta kar bolalarda soqlom bolalarga xos bo'lgan barcha xususiyatlar mavjud. Ammo kar bolalarda nutqning yo'qligi ular psixologiyasi atrof-muxitga moslanish jarayonida alohida xususiyatga ega bo'ladi. Bu xususiyati shundan iboratki kar bolalardagi fikrlash qobiliyati ko'rish, sezish, hid bilish kabi analizatorlar asosida rivojlanadi, ya'ni ularning fikrlashi aniq obrazli bo'ladi. Albatta bu holat analizatorlik belgisi bo'lmagan. Bunday bolalar maxsus boqchalar yoki maktablarda tarbiya olsalar hayotiy zarur so'zlarni aytishga o'rganaoladilar va absrakt fikrlash qobiliyatini shakllantiradilar. Bolalardagi bunday nuqsonlarni qanchalik ertaroq aniqlansa, ularning so'z boyligi shunchalik ortadi va muloqot qilaolishiga imkon yaratiladi. Og'zaki nutqda ertaroq o'rgatilagan kar bolalar muntazam shuqullana borib, suxbatdoshining gaplarini uning lab qimirlashiga qarab ham anglab oladigan bo'ladilar. Bunday samaraga albatta malakali pedagoglar yordamida erishiladi. Ammo xanuzgacha etarli darajada mukammal bo'lgan metodik qo'llanmalarining yo'qligi, maxsus boqcha va maktablarning etrli emasligi qolaversa malakali pedagog-tarbiyachilarning kamligi bois kar bolalarning ko'pchiligi og'zaki nutqni egallayolmayapti va atrofdegilar bilan muloqotda bo'layapti. Shuni ham

eslatib o'tishimiz kerakki ba'zi bir (tartman, myuller, kusmau kabi) avtorlar kar bolalarni chala, aqlizaiflik ko'p xollarda tajang va kasalmand bo'ladilar deb kamsitganlar. Bunday fikrlarga 18-asrdayoq A.Rodisov qarshi chiqib, karlar psixikasining o'ziga xos xususiyatlarini tariflagan. Karlar harakatidagi tajanglik, ba'zi xollardagi qo'pollik yoki jazavali bo'lishlik, avvalo ular hayotida odamlar bilan normal muloqotda bo'laolmasliklaridan kelib chiqadigan noqulayliklar, ishsizlik qashshoqlik kabi xukm surgan kabi illtlar eski davrga xos bo'lgan ko'rinishlardir. Keyingi davrdagi tadqiqotlar esa kar insonlarning ham yaxshi xislatlar egasi ekanligini tasdiqlaydi. Ularda ham mexnatga sazovorlik, hamdo'stlik, xalollik, adolatlilik ya'ni barcha soqlim odamlarga xos bo'lgan xislatlar etrlicha bo'lgani ayon bo'ldi. Shu sababli ishlab chiqarish korxonalarida va turli xil kasblarda kar odamlar samarali mexnat qilmoqdalar. Ularning hayotga tez moslanib ketishida malakali pedagoglar – tarbiyachilarning roli muxim.

Eshitish analizatorining markaziy bo'limining tuzilishi va o'ziga xos o'zgarishlari, eshitish analizatorining markaziy va pereferik qismi faoliyatidan, eshitish analizatorining o'tkazuvchi bo'limining patologiyasi.

Eshitish analizatorining shikastlanishi okibatida eshitish qobilyatining pasayib ketishi – karlik, qulog'i ogirlik eshitish agnoziyasi kabi nuqsonlar paydo bo'ladi. Yosh bolalardagi eshitishni pasayishini qulog'iincha eshitish asablari shikasti Bilan boglik bo'ladi. Masalan , maktab yoshidagi bolalarning 70 % ga chikadigan keraklik meningit kasali bilan ogriganda paydo bo'ladi. Eshitish azolarining anomal rivojlanishi , turli shikastlar ham karlika sabab bo'ladi.

Karlikning toifalari. Karlik turlarini har xil printsiplarda karab toifalarga ajratishadi. Masalan, qachon karlik paydo bulganiga karab ham ajratishadi. Xomila davridayok eshitish azolarining rivojlanmay kolishi yoki shikastlanishi, tugilgandan so'ng o'saboshlash davrida har xil sabsblsrga kura ehitmay kolishi va xyuk. Qulog'i xollarda, bolalarning yosh davrida peredorin retseptorlarning- ning (eshitish asablari, ovoz kabul kiluvchi marrkazning ish paslslanishi natijasida karlik paydo bo'ladi.

Albatta, kar bolalarda soglom bolalarga xos bulgan barcha xususiyatlar mavjud). Ammo kar bolalardagi nutqning yukligi ular psixologiyasi atrof- muxitga moslashish jarayonida uziga xos xususiyatlarga ega bulvadi. Uz navbatida nutk fikrlash Bilan uzaro boglik bulganligi sababli, kar bolalarda fikrlash jarayoni alohida xususiyatga ega bo'ladi. Bu xususiyat shundan iboratki, kar bolalardagi fikrlash qobilyati kurih, sezish, hid bilish kabi analizator asosids rivojlanadi, yani ulani fikrlashi – anik –obrazli bo'ladi. Ammo bu holat xech qachon akli zaiflik belgisi bulmagan. Bunday bolalar maxsus bogcha yoki mansablarda tarbiya olsalsr, hayotiy zarur so'zlar aytishga urgana oladilar va abstrakt fikrlash qobilyati ham shakllana boradi.bolalardagi bunday nuqsonni kanchalik ertarok aniklansa ularning So'z boyligi shunchalik ortadi va mulokat kila olishga imkon yaraladi. Ogzaki nutkga ertarok urgatilgan kar bolalar muntazam shugullana borib, suxbatdohining gaplarini uning lab kimirlashiga karab anglab oladiganlari bo'ladi. Bunday samaraga, albatta malakali pedagoglar yordamida erishiladi. Ammo xanuzgacha etarli darajada mukammal bulgan metodik kullanmalarning yukligi, maxsus bogcha va maktablarning etarli emasligi, kolaversa malakali

pedagog – tarbiyachilarning kamligi bois, kar bolalarning qulog'ichiligi ogzaki nutkni egallay olmayapti va atrofdagilar Bilan mimika yoki kul harakati Bilan mulokatda bo'ladilar.

Shuni ham eslatib utishimiz zarurki, bazi bir (Tartman, Myuller, Kussmaul kabi) avtorlar kar bolalarni chala, aklizaif, qulog'i xollarda tajang va kasalmand bo'ladilar, deb kamsitgan. Bunday fikrga 18 asrda yoki A.Radisher Karshi chikib, karlar psixikasini uziga xos xususiyatlarini tariflagan.

Karlar harakteridagi tajanglik, bazi xollardagi qulog'iollik yoki jazavali bulishlik, avvalo ular hayotida odamlar Bilan normal mulokotda bulla olmasliklaridan kelib chikadigan nokulayliklar, ishsizlik, kashshoklik kabi xukm surgan illatlar eski davrga xos xos bulgan kurinishlardir. Keyngi davrdagi tadqiqotlar esa kar insonlarning ham yaxshi xislatlar egasi ekanligini tasdikladi. Ularda ham mexnatsevarlik, uz ukituvchi-tarbiyachilariga sodiklik, xalollik, adoaltlilik- yani barcha soglom odamlarga xos bulgan xislatlar etarli ekanligi ayon buldi. Shu sababli ishlab chikarish korxonalarida va turli xil kasblarda kar odamlar samarali mexnat kilmokdalar.

Ularning hayotga tez moslanib ketishida malakmli pedagog-tarbiyachilarning roli muxim.

Kar va zaif eshitadigan bolalar tarbiyasi va pedagogikasi murakkab jarayon bulib, pedagog tarbiyachilardan alohida malaka va bilim talab etadi.

Shu sababli harbiy pedagogik tarbiyachi kar bolalarni o'qitish – tarbiyalash metodikasini, ular fiziologiyasini ham bilishlari lozim.

Soglom bola tashqi muxitni eng avvalo kuri shva eshitish analizatorlari orkali uzlashtiradi. Yosh bola bir kunda kamida 8000 dan qulog'irok kurish va eshitish organlari orkali tashqi muxit tasirini kabul kiladi. Mashxur fiziolog M.M. Suchunov eshitish organlari tashqi muxitni o'rganishda tashqi muxitni o'rganishda eng kuchli retseptor ekanligini takidlagan. Kar bolalarda esa bunday kobiliyat yuk, demak ogzaki nutk ham yok. Endi tashqi muxitni o'rganish, idrok qilishda kurish , vibratsion va tanbil analizatorlar faol katnashadi. Markaziy asab sistemasi Ushbu analizatorlar faoliyatini kuchaytiradi.

Karlarning uzaro mulokati uziga xos imo-ishora (kul harakati) va mimika vositasi Bilan amalga oshadi. Albatta bunday imo –ishoralar juda sodda kurinishga ega bulib, asosan predmetlar , ularning tuzilishi , vazifasi, harakati va X.K kabi xususiyatlarini bildiradi.

Asta–sekin imo–ishoralardan labning kimirlashiga karab mulokat qilish malakasi uzlashtiriladi. Bunda kar, uziga karata aytilgan so'zlarni eshitmaydi, ammo gapirayotgan odamning lab kimirlashiga nazar solib turadi. Muntazam pavihda tajribli pedagog raxbarligida Ushbu usulda hugullanaborish yaxshi samsrs beradi.

Lab kimrlashidan ukib olish malakasi osonlikcha kechmaydi. Hama karlar barobar uzlashtiraolmasliklari mumkin. Har holda bu usul karlarning atrofdagilar Bilan alokadk bulib turishiga omil bo'ladi.

Daktilologiya- barmoklar alifbesi deb ataladigan usulda kor bolalar uzaro mulokatda bulishlari mumkin. Bunda So'z muomilasidagi harflar barmokning har turli holatlari Blan belgilanadi. Kaftdagi barmoklarni har turli kurinishda- buklangan, yarimbuklangan , orasi ochik holda

yoki birlashgan holda v ax.k kurinishi malum bir so'zni anglatishi mumkin.

Pedagog tarbiyachilar Yana shunga yetibor berishlari lozimki, umuman eshitmaydigan kar bolalaro hayotda juda kam uchraydi. Kar deb xisoblangan bolalarning aksariyatida biroz bo'lsa ham eshitish qobilyati bo'ladi. Audiomerik tekhirishlar natijasida mutaxasis olimlar barcha kar bolalarning saklanib kolgan eshitish qobilyatiga karab ularni turt guruxga ajratdilar. Birinchi guruxga eng past chastotadagi tovushlarni eshita oladigan kar bolalarni kiritganlar. Bu guruxdagi bolalar qulog'i yonida chikkan baland zarbli , unli tovushni eshita oladilar.

Ikkinchi guruxga – past chastotadagi tovushlarni , yani kulok yonida chikkan baland tovushni , hamda bazi bir unli tovushni anglay oladiganlarni kiritganlar.

Uchinchi guruxdagilar uzro mulokatdagi so'zlarni eshita oladi va bazi So'z yiginlarini farqlay oladi, xatto tanish bulgan bazi so'zlarni anglay oladi.

Turtinchi guruxdagilar- 2 m oralikdan uzok bulmagan , masofadagi suxbatni ovoz kuchaytirgichlar yordamida esa pedagog darsini eshitishi mumkin bulgan bolalar kiritilgan.

Muntazam ravihda LOR shifokor nazorati utkazilib turilganda , kulok kasalliklari shifosi tugallanmagan xisoblarni ham uchratib koli shva shoshilinch ravishda davolanishni davom ettirish mumkin. Oxirgi paytlarda eshitish qobilyatini yokotgan bolalarga ovozni kuchaytirib beruvchi, tranzistor aparatlaridan foydalanish tavsiya etiladi . bunday aparatlar juda kulay va shinam ishlangan bulib kulokni ovoz eshitish

paneliga urnatib kuyiladi. Mitti batareykali individual eshitish apparatlari, ayniesha 4,3,2 guruxga kiruvchi kar bolalar uchun Ayni muddaodir.

Individual eshitish apparatlari Bilan taminlangan bolalarni pedagogik tarbiya jarayonlaridagi uziga xos xususiyatlaridan biri- ular talaffuzidagi iboralarning noanikligi, jarangli bulmasligi, ifodadagi harflarning chuzilib ketishi xisoblanadi . shu sababli pedagoglar har bir bola Blan individual ravishda nutkri tugri bulishi ifodani tugri talaffuz qilishi massa masalasida ish olib borish zarur.

Zaif eshituvchi bolalar. Zaif eshituvchi bolalarning ikkala qulog'ining eshitish qobiliyati pasligi oqibatida atrof-muxitda muloqot qilish qiyinligi Bilan harakterlanadi. Buning sababi har turli bo'lishi mumkin. Ko'pincha eshitish a'zolarining tug'ma ravishda rivojlanmay qolishi, infeksiya ta'sirida o'rta quloqning kasallanganligi, ba'zi xollarda esa markaziy asab sisemasining meningit - ensefalit bilan kasallanganli bo'lishi mumkin. Burun va tomoq kasalliklari ham eshitish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zaif eshituvchi bolalar nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning asab sisemasini ham ma'lum darajada buzishi mumkin. Bu bolalarda eshitish qobiliyatining yo'qolishi ular nutqining to'la-to'kis ifodalayolmaslik (sh, s, z, d, f, kabi) so'z jumllalarining oxirgi harflarinin noto'g'ri talaffuz qiladi yoki umuman aytolmaydi. Chunki bunday bolalar bilan so'zlashish paytida ular har bir so'z yoki jumlani to'la-to'kis eshitaolmasligi ularning o'z xoxishicha "quldirab" qo'yadi. Natijada asa-sekin agramatizm holati vujudga kela boshlaydi. Eshitish qobiliyatining pasligi natijasida, unga qarata aytilayotgan jumllarni oxirigacha nazorat qila olmasligidan bola nutqida jarangdorlik bo'lmaydi. Eshitish qobiliyati pas bo'lgan bolalar umumiy

maktabda asa-sekin bilim olish ishtiyoqi so'na boshlaydi. Tajribasi kam yoki malakasiz pedagoglar bunday bolalarni yalqov dangasa aqli zaif bolalar toifasiga kiritib qo'yadilar. Vaxolangki bunday bolalar o'qitilayotgan dars programmasini aniq eshita olmaydi, qayta-qayta so'rashga o'qituvchidan uyaladilar, chunki sinfdoshlari uni "kar-soqov" deb ham kamsitishlaridan cho'chiydi. Natijada bu o'quvchidan pedagog biron bir savolga javob berishini so'rasa, u o'zini yo'qotib qo'yadi, javoblarini esa tavakkal, o'tilgan darsga taaluqli bo'lmagan javob ham bo'lishi mumkin. Agar pedagog to'satdan savol bersa, u sarosimaga tushib qoladi. Aksariyat xollarda bunday bolalarning aql-zakovati, idroki etarlicha bo'lib, umumiy maktabda o'qish uning uchun og'irlik qiladi. O'z kachiligini sezgan o'quvchi doim o'zini kamsitilgandek xis qilib, jizzaki, boshqalarga ishonchsiz, pisman bo'la boshlaydi. Ana shunday kamchiliklarga barham berish maxsus maktablar zimmasiga yuklatiladi.

Eshitish agnoziyasi. Bunday holatlarda miya po'sloqi tufayli bemor har qanday ovoz yoki tovushlarni eshita oladi, ammo nimaning ovozi, kimdan kelayotgan ovozligini aniq tasavvur qila olmaydi. Masalan qo'nqiroq tovushini eshitib. qaysi predmetdan kelayotgan ovozni farqlamaydi va xatto o'sha predmetni ko'rib yurgan bo'lsada. Demak unday bolalar kelayotgan ovoz yoki unga qarata aytilgan gap-so'zlarni tushuna olmaydi. Bunday holat uning yozuviga ham ta'sir etadi. Uning xusnixatida qinqir qiyshiqliklar - disgrafiya deb yuritiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasi va pedagogikasi murakkab jarayon bo'lib, pedagog-tarbiyachidan alohida malaka va bilim talab etadi. Shu sababli har bir pedagog tarbiyachi nafaqat kar bolalarni o'qitish tarbiyalash

metodikasini ular fiziologiyasini ham bilishlari lozim. Soqlom bola tashqi muxitning eng avvalo ko'rish va eshitish analizatorlari orqali o'zlashtiriladi. Yosh bola bir kunda kamida 8000 dan ko'proq ko'rish va eshitish organlari orqali tashqi muxit ta'sirini qabul qiladi. Mashxur fiziolog I.M.Sechenov eshitish organlari tashqi muxitni o'rganishning eng kuchli retseptor ekanini ta'lidlagan. Kar bolalarda esa bunday qobiliyat yo'q demak og'zaki nutq ham yo'q. Endi tashqi muxitni o'rganish idrok qilishga ko'rish, vibratsion va taktil analizatorlar faol qatnashadi. Markaziy asab sisemasi ushbu analizatorlar faoliyatini kuchaytiradi. Karlarning o'zaro muloqoti o'ziga xos imo – ishora (qo'l harakati) va mimika vosirasi bilan amalaga oshadi. Albatta bunday imo-ishoralar juda sodda ko'rinishga ega bo'lib, asosan predmetlar va xokozo kabi xususiyatlarni bildiradi. Asta sekin imo-ishoralar labning qimirlashiga qarab muloqot qilish malakasi o'zlashtiriladi. Bunda kar o'ziga qarata aytilgan so'zlarni eshitmaydi, ammo gapirayotgan odamning lab qimirlashiga nazar solib turadi. Muntazam ravishda tajribali pedagog raxbarligida ushbu usulda shakllana borish yaxshi samara beradi. Lab qimirlashidan o'qib olish malakasi osonlikcha kechmaydi. Hamma karlar o'zlashtiraolmasliklari mumkin. Har xolada bu usul karlarning atrofdagilar bilan aloqada bo'lib turishiga omil bo'ladi.

Daktiologiya - barmoqlar alifbosi deb ataladigan usulda kar bolalar o'zaro muloqotda bo'lishlari mumkin. Bunday so'z ifodasidagi harflar barmoqlarning har turli holatlari bilan belgilanadi. Kaftdagi barmoqlarni har turli ko'rinishda buklangan, yarim buklangan, orasi

ochiq holda yoki birlashgan xolada va xokozo ko'rinishlari ma'lum so'zni anglatishi mumkin.

Pedagog - tarbiyachilar yana shunga e'tibor berishlari lozimki, umuman eshitmaydigan kar bolalar hayotda kam uchraydi. Kar deb xisoblangan bolalarning aksariyati biroz bo'lsa ham (osatochniy slux) eshitaolish qobiliyati bo'ladi. Mutaxassisla olimlar audiometrik tekshirishlar natijasida barcha kar bolalarning saqlanib qolgan eshitish qobiliyatiga qarab to'rt guruxga ajratadi.

Birinchi gurux – eng pas chasotada tovushlarni eshitaoladigan kar bolalarni kiritganlar bu guruxdagi bolalar qulog'i yonidan chiqqan baland zarbli unli tovushni eshita oladilar.

Ikkinchi guruxga - pas chasotadagi tovushlarni, ya'ni quloq yonidan chiqqan baland tovushni, hamda ba'zi bir unli tovushlarni anglayoladiganlarni kiritganlar.

Uchinchi guruxdagilar - o'zaro muloqotdagi so'zlarni eshitaoladi va ba'zi so'z bo'qinlarini anglaydilar, xatto tanish bo'lgan ba'zi so'zlarni aytaoladilar.

To'rtinchi guruxdagilar - 2 metr oraliqdan uzoqroq bo'lgan masofadagi suxbatni ovoz kuchaytirgichlar yordamida pedagog darsini eshitishi mumkin bo'lgan bolalar kiritilgan.

Muntazam ravishda Lor shifokor nazorati o'tkazib turilganda, quloq kasalliklari shifosi tugallanmagan holatlri ham uchrab qolishi va shoshilinch ravishda davolashni davom ettirish mumkin. Oxirgi paytlarda eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarga ovozni kuchaytirib beruvchi tranzistor apparatlar juda qulay va shinam ishlangan bo'lib quloqning ovoz eshitish kanaliga o'rnatib qo'yiladi. Mitti batareykali

invidual eshitish apparatlari protezlar ayniqsa 4,3,2 guruxga kiruvchi kar bolalar uchun ayni muddao. Invidual eshitish apparatlari bilan ta'minlangan bolalarni pedagogik tarbiya jarayonlari o'ziga xos xususiyatlaridan biri ular talaffuzidagi iboralarni harflarni cho'zilib ketishi harakterlanadi. Shu sababli pedagoglar har bir bola bilan invidual ravishda nutqni to'g'ri bo'lishi ifodani to'g'ri talaffuz masalasida ish olib borishi zarur.

Bolalarda eshitish faoliyatni asosiy rivojlanish bosqichlari.

Insonning eshitish analizatori tug'ilgandan boshlab faoliyatini boshlaydi. Yangi tug'ilgan chaqaloq, etarli kuchga ega bo'lgan tovushlarga, javob reaksiyasini beradi, bu jarayon shartsiz reflekslarga asoslangan va quyidagilar bilan namoyon bo'ladi: nafas olishini o'zgarishi, pulsni o'zgarishi, emishini to'xtalishi va x.k.

1 oyning oxirida va 2 oyning yashash boshida bolada tovushlarga javob reaksiyasi shartli reflekslar asosida yuzaga keladi.

Masalan qo'nqiroqni ovozini ko'p martta takrorlash natijada emizish vaqtida: emizmasdan faqat qo'nqiroq chalinsa emish harakatlari yuzaga keladi.

Juda erta 3 oyidan boshlab bola tovushlarni sifatini farqlay boshlaydi (tembr, balandligi)

Keyinchalik tovushlarni odamni ovozini saralay boshlaydi, qar xil tovushni oxanglariga turlicha javob beradi.

2-3 yoshga kirganda nutq paydo bo'lishi tufayli eshituv faoliyat ham taraqqiy etadi, so'zlarni farqini ajratadigan bo'ladi.

Normada nutqni rivojlanishi talaffuzga qaraganda oldinroq o'tadi, tovushlarni to'g'ri eshitadi lekin to'g'ri talaffuz qilolmaydilar. Masalan:

“karandash” soʻzini “qalandas” deyishadi. Ammo katta odam “qalandas” desa bola soʻz notoʻgʻri aytilganini payqaydi va uni tuzatishga urinadi “qalandas” mas “kalandas” deb toʻgʻriladim deb qisoblaydi.

Soʻzdagi, nutqdagi tovushlarni toʻgʻri ajrata bilish bolani qayotini 2 yilini oxirida va 3 yoshining boshida kuzatiladi.

Boshqa tovushlarni eshitib ajrata bilish (musiqa oxangi, ayrim mexanizmlarni ishlash vaqtida paydo boʻladigan shovqinlarni) keyinchalik qayot mobaynida xosil boʻladi.

2.3.Bolada eshitish qobiliyatni tekshirish

Yaxshilab anamnez yozish kerak bolani erta fiziologik rivojlanishi toʻgʻrisida ma'lumot.

Nutqni rivojlanishi

Eshitish qobiliyatni yoʻqolish vaqti va sabablari

Nutqni yoʻqolish turi (karlik bilan birgamiq Yoki vaqt oʻtibmiq; oʻsha zaxotimiq yoki sekin astamiq)

Bolani tarbiyalash sharoiti. quyidagi uchta sabab bolaning rivojlanish bosqichlarida ta'sir yetib karlikka yoki zaif eshituvchilikka olib kelishi mumkin:

Xomilaga ta'sir etuvchi sabablar (toksikoz, bola tashash xafi, chala tugʻilish, ona-bola oʻrtasidagi rezurs-konflikt, nefropatiya, bachadonni oʻsmalari, xomiladorlik paytida onani kasal boʻlishi (qizilcha, gripp, etitishga ta'sir etuvchi dorilar bilan davolanish va x.k.)

Sabab-tugʻilish vaqtidagi sabablar—vaqtdan oldin tugʻilish, bolani tez (pulemettdan) tugʻilishi, sust tugʻilishi 6 qisqichlar bilan bolani tortib

olishi, keserevo qilib tuqdirish, xomiladorlik paytida bachadondan qon ketib qolishi) tug'ilgan chaqaloqdagi ginerbilirubinemiya, chala tug'ilishi, tug'ma nuqsonlar bilan tug'ilishi va x.k.

Emizuvlik va erta rivojlanish davridagi sabablar: sepsis, tug'ilgandan keyin istmani baland bo'lishi, virusli infektsiyalar (qizilcha, suv chechak, qizamiq, tepki, gripp); meningo-entsefalit, emlashning asoratlari, quloqning shamollashi, bosh-miyani jaroqatlanishlari, eshitish qobiliyatga ta'sir etuvchi dorilar bilan davolanish.

Mana shu sabablar karlikka yoki zaif eshituvchilikka olib keladi.

Eshitish qobiliyat qay darajada ekanligini aniqlashda onadan olingan ma'lumotlar ahamiyatga ega:

4 oylik bolalari bo'lsa aniqlanadi to'satdan eshitilgan kuchli tovushga bola uyqonib ketadimi, yo'qmi, titrab yiqlaydimi, refleks moro yuzaga keladimi —barmoqlari yozilib, keyin mushtga keladi, oyoqlarini yozvoradimi kuchli tovushgaq!

Eshitish qobiliyati buzilganligi emish ritmini o'zgarishiga qarab aniqlashi mumkin—emish refleksi-odatda bu belgilarni ona aniqlaydi. Bu taassurot qaytalaversa refleks so'nishi mumkin.

4 oylikdan boshlab 7 oylikgacha bola tovush kelayotgan tomonga o'girilishga harakat qiladi.

7 oyligida ayrim tovushlarni saralaydi, ko'rmasa ham javob reaksiyasini beradi.

12 oyligida bola gapirmoqchi bo'ladi taassurotlarga (ya'ni gu-gulash)

4-5 yoshdagi bolalarga eshitish qobiliyatni tekshirish uchun katta odamlardan qo'llaniladigan usullardan foydalanishadi.

4-5 yoshdagi bolalar undan nima talab qilishayotganini tushunadi va to'g'ri javob beradi.

Bu yoshdagi bolalarda ham tekshirishni eng oddiy va qulay usulidan foydalaniladi ya'ni: shivirlab va nutq orqali tekshirish usuli, buning uchun aniq shart-sharoitlar bo'lishi kerak.

1. Bola va tekshiruvchi orasida ishonch qosil bo'lishi kerak. Tekshirishni o'yin harakterida o'tkazish kerak, ona-otalardan birini jalb qilish mumkin: "qozir men sekin aytgan so'zimni eshitarmikansanq" odatda bolalar chindan ham sevinishadi agarda aytgan so'zni qaytara olsalar va xoqish bilan tekshiruvga kirishishadi. Yoki qaytarolmasa qafa bo'lishadi.

Bolalarda tekshirish o'tkazilayotganda yaqin masofadan boshlab sekin masofani uzaytirish kerak. Odatda kattalarda ikkinchi quloq eshitmasligi uchun quloqqa taraq-taraq qiladigan o'yinchoq ta'sir etadi (treshyotka). Lekin bolalarda trehetkani ovozi qo'rqitishi mumkin. Shuning uchun ikkinchi quloqni do'mboqchasini bolani onasi sekin bosib silab turishi lozim. Bunda shu quloqda shovqin qosil bo'lib bola eshitmaydi.

Eshitish qobiliyatni tekshirish uchun xona tinch bo'lishi, shovqinlar bo'lmasligi kerak. Vibratsiya ta'siri yo'qotish uchun bolani oyoqini tagiga yumshoq gilamcha to'shaladi, bolani ko'z oldida oyna yoki boshqa aks etadigan buyum bo'lishi kerak emas.

Odatda tekshirish ota-ona ishtirokida o'tkazilishi yoki o'qituvchisi ishtirok etsa bola o'zini erkinroq qis qiladi. Agar bola qaysarlik qilib tekshirishga qarshilik ko'rsatsa unda boshqa bolalarda tekshirishni o'tkazsa bola qaysarlik qilmaydi.

Tekshirishdan oldin bolaga tushuntirish kerak, ya'ni eshitilgan tovushga qanday javob berishini (tovush tomon o'girilish, tovush chiqaryotgan manbani ko'rsatish, so'zni qaytarish, yoki tovushni qaytarish, qo'lini ko'tarish, audiometrda signal tugmasini bosish va x.k)

So'z bilan tekshirganda bola lablardan o'qib olmasligi uchun ekrandan (kardon, qoqoz) foydalanishi kerak.

Bolalarda eshitishni tekshirishdan keyinchalik yana ularni o'zini bir ishga jalb qilolmasligi chalquvchanligi bilan bog'liq.

Boqcha yoshidagi (2-4 yoshdagi) bolalarni nutq bilan yoki qar xil tovushli o'yinchoqlar bilan tekshirish mumkin. Ayrim so'z va jumla bilan tekshirganda bolani nutqining rivojlanish darajasiga qarab tanlash kerak. Eng oddiy so'zlar bu: bolani ismi, aya, ada, buvi, buva, baraban, mushuk, it, uy, Surayyo yiqildi va x.k.

Ovoz va nutq bilan tekshirganda quyidagi masoqalarda o'tkaziladi. quloqni oldi: 0,5; 1; 2sm va undan ko'proq.

Tekshirishni rasmlar yordamida o'tkazish mumkin—tekshiruvchi so'z aytadi—bola o'sha so'zga monand rasmni ko'rsatadi.

Endi gapiryotgan bolalarda tovushlarni bo'qimlarni taqqoslab tekshiriladi “av-av”(it); myau (mushuk); “mu” (sigir); “Tpru” (ot); “tu-tu” yoki “bi-bi” (avtomobil)

Maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning shivirlab aytgan so'zlari quyidagi q.A.Agzamov jadvalida:

Shivirlaganda eshitish qobiliyati normal bo'lgan quloqning taxminan 6m masofadan eshitiladigan so'zlari (past chastotali)		Shivirlaganda eshitish qobiliyati normal bo'lgan quloqning 20 m masofadan eshitiladigan so'zlari (yuqori chastotali)	
O'n	Non	Aya	Archa
Un	Nor	Soya	Aziza
O'r	Ombor	Ziya	Ariza
Ur	Osmon	Yana	Jizza
Nur	O'rmon	Yara	Jo'ra
Umr	Unvon	Yasa	Jiyda
Unum	O'rov	Я Yashil	Joy
Umum	O'mrov	Shisha	Choy
Mum	O'rin	Aka	Soy
Nom	O'yin	Sochiq	Ishchi
		Choynak	Yassi
		Chumoli	Shar

Olingan natijalarni maxsus jadvalga kiritish kerak.
Ovoz va so'zlar elementlari bilan eshitish qobiliyati tekshirganda olingan ma'lumotlar.

Ovozning balandligi	Vazifa	Masofa	
		O'ng quloq	Chap quloq
Shivirlaganda	So'zlarni va jumlalarini farqlash	farqlanmaydi	farqlanmaydi

Talaffuz qilganda	Ovozga javobi Unli tovushlarni ajratish	0,5 m k/o (a,y)	k/o ajratmaydi
	Undosh tovushlarni ajratish	k/o (r,sh)	ajratmaydi
	So'z va jumlani ajratish	ajratmaydi	ajratmaydi
Baland ovozda	Ovozda javobi Unli tovushlarni ajratish So'z va jumlani ajratish	1 m k/o 9 a,y,o,i) k/o (ada, vali, buvi)	0,5 m k/o (a,y) ajratmaydi

4-5 yoshdagi bolalarda kamerton va audiomertriya yordamida eshitish qobiliyatini tekshirib ko'rish yaxshi natija bermaydi.

Eshitish qobiliyati pasaygan yosh bolalarda tovush chiqaradigan o'yinchoqlar bilan tekshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun baraban, surnak, svistok, childirma, garmoshka, qo'nqiroq—oldin bola ular bilan tanishadi keyin tekshiruvchi sekin bolaga bildirmay birortasini ovozini chiqaradi va boladan so'raydi “ bu ovoz qaysiga tegishli ko'rsat” deydi.

Yana boshqa uchulni tavsiya etish mumkin. Bolaga ikki ta bir xil ovoz chiqaradigan o'yinchoq beriladi, lekin bittasi buzuq-ovoz chiqarmaydi: masalan ikki ta surnak, ikki ta sigir va x.k. Ozgina bo'lsa ham bola eshitsa bitta o'yinchoq buzqligini bilib, faqat tovush chiqaradigani bilan o'ynaydi. Kar bola ikkala o'yinchoqni barobar o'ynaydi yoki ikkalasini ham e'tiborsiz qoldiradi.

Agra bola xatto kuchli tovushlarga javob reaktciasini bermasa (baqiriq) lekin vibratsiyani (tebranishni) sezsa masalan oyoqingiz bilan orqadagi erni tepsangiz yoki eshikni taqillatsangiz bola tomonga o'girilsa bu bola garangligi to'g'risida xulosa qilish mumkin.

Agar bola qatto taqillatganga, erni tepganga ham javob reaksiyasi bermasa bunda sezgilarni boshqa turlari buzilganligini yoki umumiy reaktivnosti keskin pasayganligini ko'rsatadi. Bunda psixonevrolog ko'rishi kerak.

Orqada chapak chalish!! Nutq yordamida kalgertonlar audiometr bilan tekshirish usullarini psixofizik deyiladi.

Bu usullarni bola 4-5 yoshga kirganda qo'llash mumkin. Bolani intellektini rivojlantirish uchun bu kamchilikni ertaroq aniqlash kerak. 80% da eshitish qobiliyatni buzilishi bolani 1-2 yoshida kuzatiladi. Nuqsonni kechikib aniqlash davolashni kechiktiradi, reabilitatsiyani kechiktiradi, nutqni xosil bo'lishini to'xtatadi.

Protezirovaniye bola uchun eng qulay yosh 1-1,5. Agar shu yoshdan o'tib ketsa bolani gapirishga o'rgatish murakkab bo'dib ko'pincha bolalar kar-soqov bo'lib qolishadi.

Yosh bolalarda qozirgi davrda o'tkaziladigan tekshirishlarni uchta katta guruxga bo'lish mumkin:

Shartsiz reflekslar uslubi

Shartli reflektor boqlanishlar uslubi

Ob'ektiv elektrofiziologik uslublar

1 usul. Shartsiz reflektor asosida tekshirish.

Bu usul bilan asosan yangi tug'ilganlar va emizikli davridagilar tekshiriladi. Buning uchun tovush chiqaradigan o'yinchoqlar ishlatiladi.

Eshitadigan bola ko'zini yumishi mumkin, uxlab yotgan bola-yanada ko'zini maxkamroq berkitib olishi mumkin: ko'z qorachiq-lari kengayishi, Aforefleksi paydo bo'lishi, emish refleksi tormozlanishi, yurak urishi tezlashishi mumkin.

2 usul. Shartli reflektor reaksiyaga asoslangan.

3 yoshda agar emish va kuchli tovush bir vaqtga to'g'ri kelsa 10-12 kundan keyin emish refleksi kuchli tovushni o'zi ta'sir etsa ham yuzaga keladi.

Klinikada o'yinli audiometriya qo'llaniladi. Tovush bilan birga rasm ko'rsatiladi, slayd, videofilmlar, harakatlanadigan o'yinchoqlar (masalan: temir yo'li va x.k.)

Bolani qulog'iga naushnik taqiladi va u audiometr bilan boqlangan. Birinchi gal baland bola eshitiladigan tovush boriladi. Onasi bolani barmoqi audiometrni knopkasiga qo'yiladi, Birinchi gal audiometrni knopkasiga bolani yoki yordamchi bosadi va rasm ko'rinishi mumkin yoki diafilm davom etadi. Shuning uchun bola tovushni eshitgan zaxoti endi o'zi knopkani bosadi. Sekin-asta tovushlarni kuchi pasaytirib boriladi.

Shunday qilib shartli-reflektor reaksiyalar quyidagilarni aniqlashga yordam beradi:

bir tomonlama eshitish qobiliyatini pasayishi

tovush qabul qilish bosqasini Db

tovush qabul qilish chastotasi aniqlanadi (Gts)

3 usul. Ob'ektiv elektro-fiziologik

Akustik—impedansni o'lchash bu tovush to'liqiniga qarshiik kuchini aniqlash degani.

Normal sharoitda bu qarshilik minimal bo'ladi 800-1000 Gts xech qanday to'siqsiz tovush energyasi ichki quloqqa etib keladi va akustik impedans—O (pulsga) teng.

Noqora pardani, eshituv suyakchalarni faoliyati labirint oynalari buzilsa akustik impedans o'zgaradi.

Impedansometriya—zapis

Usul—kompyuterli audiometriya.

Savollar

1. Maktabgacha surdopsixologiyani predmeti nimalardan iborat?
2. Maktabgacha surdopsixologiya fani vazifalariga nimalar kiradi?
3. Eshitish buzilishining kelib chiqishi sabablari.
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nechi guruqqa bo'linadi va qaysilar?
5. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ruhiyatini o'rganish metodlari.
6. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda eshitishning buzilishidan tashqari
7. Qanday nuqsonlar kuzatilishi mumkin?
8. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy jarayonlarining o'ziga xosligi.
9. Zaif eshituvchi bolalar nechi darajaga bo'linadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Doshkolnoe vospitanie anomalno`x detey G` Pod red. L.P.Noskovoy. – M.: 1993 g.
2. Kataeva A.A. Razvitie naglyadnogo mo`shleniya u detey doshkolnogo vozrasta s narusheniyami sluxa i intellekta G`G`

Osobennosti razvitiya i vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta s nedostatkami sluxa i intellekta G` Pod red. L.P.Noskovoy. – M.: 1984 g.

3. Rozanova T.V. Osobennosti poznovatelnoy deyatel'nosti gluxix detey so slojno`m defektom G`G` Defektologiya. – 1992. - №4.

4. Sinyak V.A., Nudelman M.M. Osobennosti psixicheskogo razvitiya gluxogo rebenka. – M.: 1991 g.

5. Tigranova L.I. Razvitie logicheskogo mo`shleniya u detey s nedostatkami sluxa. – M.: 1991 g.

3 Bo`lim Ko`rishida nuqsoni bo`lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

3.1.Maktabgacha tiflopsixologiya fanining maqsadi, vazifalari

Tiflopsixologiya – olam-tevarak-atrof yoki ichki a'zolardan olingan ma'lumotlarning ko`r va zaif ko`ruvchi shaxs ongida obraz sifatida qosil bo`lishi, psixik qodisalar, qonuniyatlar va psixik jarayonlarning amalga oshishi haqidagi fandır. Tiflopsixologiya insonga tashqaridan bo`ladigan ta'sirlarga, shuningdek uning ichki-psixik qolatida yuz beradigan o`zgarishlarni o`rganadi. Shu tashqi ta'sirlar natijasida nuqsonli shaxsning xulq-atvorida, qis-tuyqusida bo`ladigan o`zgarishlarni ham o`rganadi. Ontogenezning erta bosqichlarida ko`rlik yuzaga kelishi bolaning ijtimoiy va sensor tajribasining kamligiga, hissiyotning etarli shakllanmasdan qolishiga olib kelishi mumkin.

Tiflopsixologiyaning tekshirish, o`rganish ob'ekti ko`rish a'zosi chuqur zararlangan shaxslarning ruhiyatidir. Tiflopsixologiya grekcha tiphlos

so'zidan olingan bo'lib tom ma'noda ko'rlar, psixologiyasi ma'nosini bildiradi.

Ko'zi ojiz va ko'rlar psixologiyasini o'rgninishning murakkabligi, qiyinligi shundaki, bu nuqson o'zining xilma-xilligi, darajasi, chuqurligi bilan bir-biridan farq qiladi. Shu nuqtai-nazardan ko'rish nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarni, shaxslarni ko'rlikning qachon yuz berganligini qisobga olib ikki guruhga bo'lish mumkin.

1. Ko'r tug'ilganlar va uch yoshgacha turli salbiy taassurotlar natijasida ko'zi ko'r va zaif bo'lib qolganlar.

2. Uch yoshdan keyin ko'rish nuqsonini orttirganlar. Ko'rish nuqsonli shaxslarni bunday guruhlariga bo'lishdagi asosiy mezon ularda ko'zining soqlomlik davrida (agar shunday davr bo'lgan bo'lsa) bola qanchalik qayot tajribasi, ko'ruv tasavvurlari to'plaganliklari e'tiborga olinadi.

Birinchi guruhga asosan nutq paydo bo'lguncha ko'zi ko'r bo'lgan va zaif ko'ruvchilar kiritilgan bo'lib, ularda ko'ruv tasavvurlari va tajribasi yo'q yoki juda kam darajada.

Ikkinchi guruhga uch yoshdan keyin ko'zi ko'r va zaif ko'ruvchi bo'lganlar kirib, ularda ozmi-ko'pmi ko'ruv obrazlari va ko'ruv xotirasi mavjud bo'ladi. Yana shuni ko'rsatib o'tish kerakki, kech ko'r bo'lganlarning ko'ruv tasavvurlari soqlomlarnikidan farq qilmaydi.

Tug'ilish va ko'r bo'lish oraliqi qancha katta bo'lsa, shuncha u qayot tajribasini va ko'ruv obrazlarini ko'p to'plagan bo'ladi. Ko'ruv o'tkirligini aniqlash muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning susayishi ko'z kasalligi boshlanganligidan darak beradi. Ko'ruv o'tkirligining darajasini e'tiborga olib qar xil tibbiy davolash, korrektsiyalash choralari (ko'zoynak taqish va boshqalar) belgilanadi.

Ko'z o'tkirligining darajasi shuningdek, kasb tanlashda, ishga yaroqligini aniqlashda va bolani qaysi maktabga o'qish uchun yuborishni qal qilish jarayonida ham asosiy rol o'ylaydi. Ko'z o'tkirligini aniqlashda ko'z bilan ma'lum oraliqdagi narsalarni farqlash narsalarning shaklini, moqiyatini ko'ra olish qobiliyati qisobga olinadi.

Soqlom ko'zning ko'ruv o'tkirlik birligi tibbiyotda 1,0 deb qabul qilingan. Ammo, ko'ruv o'tkirligi 1,5: 2,0 birlikdagi kishilar ham uchraydi.

Ko'z o'tkirligini tekshirish uchun ham qar xil jadvallar qo'llanilib: unda qarflar, bir tomoni uzilgan aylanalar (lumboladt xalqachalari) yoki maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qar xil rasmlar chizilgan jadvallardan foydalaniladi. Jadvaldagi qatorlar soni 10 ta bo'lib, 5 metrdan jadvaldagi qarflar ko'rsatiladi. Ko'ruv o'tkirligi pasaygan sayin, ko'ruv ko'rsatkichi ham pasayib boradi (0,9: 0,8 va qokazo).

Ko'rish o'tkirligi.

Ko'rlar yoki total ko'rlarga qech qanday yoruqlikni sezmaydiganlar 0,04 gacha kiradi (salgina yoruqlikni sezuvchilar). Shuningdek, qisman ko'rlar yoki portsial ko'rlar (yoruqlik va qoronqulikni farqlovchilar). Shaklni farqlovchilarning ko'rish o'tkirligi 0,005 dan 0,04 gacha farqlanadi. Ko'rish maydonining torayishi ham ko'rlik yoki zaif ko'rishga olib kelishi mumkin.

Tiflopsixologiya fani ko'rish nuqsonli bolalarni faqat o'rganish bilan emas, balki bilish sohasida, ruhiy-hissiy iroda, psixosensor sohasidagi qar xil kamchiliklarni korrektsiyalash, to'g'rilash yo'nalishlarini ham belgilab berishi va amalga oshirishi zarur.

Tiflopsixologiya fanining vazifasi, quydagilardan iborat:

1. Ko'r va zaif ko'ruvchi va soqlom bolalar psixik rivojlanishini taqqoslab o'rganish.
2. qar xil darajadagi ko'ruv nuqsonida psixik rivojlanishning bosqichlarini o'rganish.
3. Ko'r va zaif quruvchi shaxslardagi psixik jarayonlar, individual xususiyatlarning o'ziga xos tomonlarini o'rganish.
4. Ko'rish nuqsoni mavjud bolalarning psixologik, ijtimoiy, pedagogik korrektsiyasini aniqlash.
5. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning qar xil muqitga moslashishi, ular bilan olib boriladigan abilitatsion va reabilitatsion ishlar yo'nalishi aniqlanadi.

Tiflopsixologiya umumiy psixologiya, yosh va pedagogik-psixologiya, tiflotexnika va boshqa fanlar bilan chambarchas boqlangan bo'lib, tiflopsixolog o'zining amaliy va nazariy ish jarayonida yuqoridagi fanlarga tayanishi bilan birga yangi yuzaga kelayotgan soqa-amaliy psixologiyaning yutuqlaridan ham foydalanadi.

hamma ta'lim va tarbiya muassasalarida bo'lgani kabi, ko'r va zaif ko'ruvchilar maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida ham amaliy psixolog bo'lishi shart. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasigi psixologining eng asosiy vazifasi:

- ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning bilim, hissiy-iroda sohasidagi va boshqa kamchiliklariga psixologik tashqis qo'yish;
- nogiron bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlash;
- maxsus maktabgacha tarbiya muassasasi bolalarning psixologik, ijtimoiy, pedagogik soqadagi aniqlangan kamchiliklarini korrektsiyalash

tadbir va vositalarini belgilaydi va MMTM jamoasi bilan amalga oshiradi;

- nuqsonli bolalarning ta'lim-tarbiya jarayonida ruhiy va asab kamchiliklarining paydo bo'lishi va kuchayishini o'z vaqtida aniqlash va oldini olishning chorasini ko'radi.

Ko'r va zaif ko'ruvchi shaxslarning ruhiy va shaxsiy xususiyatlari qadimdan ko'pchilikni qiziqtirib kelgan. Chunki, ularning orasida qar xil aqliy, aqloqiy darajadagi kishilar bo'lib, ular haqida xalq orasida bir-biriga qarama-qarshi fikrlar bo'lishiga sabab bo'lgan edi. Faqat XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, ko'rlar ruhiyatini o'rganish bilan jiddiy shuquullanish boshlandi.

Tiflopsixologiyaning asosiy vazifasi ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar ruhiyatining rivojlanishi, kechish qonuniyatlaridan o'rganishdan iborat. Shu bois, qator metodlar umumiy psixologiyadan olinadi. Me'yoridan nuqsonga qarab va nuqsondan me'yorga qarab tadqiqot ishlarini olib borish ishlarini V.M. Bexterev samarali usul sifatida tan olgan edi. Maxsus psixologiyada Krogus A.A., Trohin G.I. tomonidan nisbiy o'rganish keng qo'llanilgan edi. Nisbiy tadqiqotga L.S.Vigotskiy ham alohida e'tibor bilan qaragan edi.

Tiflopsixologiya fani umumpsixologiya fanining determinizm, ong va faoliyat birligi, psixikaning faoliyat jarayonida rivojlanishi kabi metodologik tamoyillariga amal qiladi. Inson ruhiy olami bilan bog'liq qar qanday ilmiy-tadqiqot, tekshirishlarining metodologik asosini uchta yo'nalish belgilaydi.

Birinchi, ko'rish nuqsoni mavjud bolaning qar xil yosh bosqichlarida yuz beradigan o'zgarishlarni va ruhiy rivojlanish qonuniyatlarini soqlom

bolalar bilan taqqoslab tekshirish. Defektologiya fani asoschilaridan L.S.Vigotskiy soqlom va nuqsonli bolalar ruhiy rivojlanishini taqqoslab tekshirishga katta e'tibor berdi. «Nuqsonli rivojlanishga to'g'ri ta'sir va tasnif berish mumkin, qachonki normal rivojlanish bilan uni taqqoslab o'rganilganda», degan edi olim.

Ikkinchidan, ruhiy rivojlanishni faqat faoliyat jarayonida qar tomonlama va chuqur o'rganish mumkin. Ilmiy tadqiqot ishlarida o'rganilayotgan ob'ektni (nuqsonli bolani) qaysi faoliyat jarayonida tekshirishni aniqlab olishning nazariy va amaliy ahamiyati niqoyatda katta.

Uchinchidan, o'tkazish rejalashtirilayotgan ilmiy-tadqiqot qat'iy tizim asosida: tadqiqotning bosqichlari, metodlari, shart-sharoitlari, qatnashchilarini aniqlash va belgilash bilan olib boriladi.

Shuningdek, o'tkazilayotgan ilmiy tadqiqotga nuqsonli bolaning ruhiy rivojlanishining hamma tomonini qisobga olgan qolda va bir necha metodikalar yordamida o'tkazilgan tadqiqotlar natijasini yakunlash bilan xulosa chiqariladi. Masalan, ko'z kasalligini davolash uchun shifoxonaga yotqazilgan bola ancha vaqt oila va boshqa odatdagi tarbiya muqitidan ajralib qolganligi uchun ruhiy deprivatsiya (ajralib qolish) qolatiga tushadi.

Tiflopsixologiya fani umumiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya va boshqa fanlarning metodlaridan foydalanish bilan birga, maxsus psixologiyada va tiflopsixologiya fanida yaratilgan maxsus tadqiqot uslub va usullaridan ham foydalaniladi. Ilm, fan-texnikaning yutuqlari ko'r va zaif ko'ruvchilarning sezgi, idrok, tasavvur va boshqa ruhiy jarayonlarini tekshirish sohasida yangi, maxsus metodikalar, texnik vositalar yaratishga imkon bermoqda. Shunday aniq

o'lchash texnik vositalariga elektron taxitsoskop, anamaloskop, proektsiyali perimetr, elektroentsefalograf va boshqalar kiradi. Shular tufayli bizning bu toifa bolalar ruhiyati haqidagi bilimlarimiz to'la va aniq bo'lishi mumkin. Ilmiy tadqiqotning asosiy shartlaridan biri: ko'r va zaif ko'ruvchi bola o'sib, tarbiyalangan ijtimoiy muqit bilan qar tomonlama tanishish tadqiqotchiga ko'p narsa beradi. Nuqsonli bolaning qanday sharoitda tarbiyalanayotgani, ota-ona va boshqalarning bolaga munosabati, oiladagi intellektual, madaniy va ma'naviy muqit bola ruhiy rivojlanishda qal qiluvchi omillaridan qisoblanadi. Shu bilan birgalikda bolaning oila a'zolariga, sinfdoshlariga, pedagoglarga munosabatlarini aniqlash zarur.

Savol va topshiriqlar

1. Maktabgacha tiflopsixologiya fanining predmeti nimadan iborat?
2. Fan metodlarini yoriting.
3. Ko'rlik nuqsoni, uning turlari haqida gapiring.
4. Tiflopsixologiya fanining defektologlar uchun ahamiyati haqida so'zlab bering.
5. O'zbekitsonda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limi va tarbiyasiga e'tibor qanday?

Tayanch so'zlar va tushunchalar

1. Tiflopsixologiya – maxsus psixologiyaning bir yo'nalishi bo'lib, ko'rish nuqsoni bo'lgan shaxslar psixologiyasi bilan shuqullanadi.
2. Tiflopsixolog – shu toifa bolalar psixikasining rivojlanish, kechish, korrektsiyalash ishlari bilan shuqullanuvchi psixolog.
3. Korrektsiya – to'qirlash, yumshatish, qayotga moslashtirish, qayotda o'z o'rinlarini topishiga ko'maklashish.
4. Psixika – ruhiyat ma'nosida.
5. Diagnotsik metodlar – ruhiyatning ma'lum tomonlarini aniqlashga qaratilgan usullar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Litvak A.G. Tiflopsixologiya. M. 1985 g.
- 2.Litvak A.G. Praktikum po tiflopsixologii. M. 1989 g.
3. Skoroxodova O.I. Kak ya vosprinimayu, predtsavlyayu i ponimayu okrujayushiy mir. M. 1972 g.
4. Spetsialnaya psixologiya. Pod. red vi

4. Bo'lim. Aqli zaif bo'lgan bolalar psixologiyasining asoslari.

4.1. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolaning ruxiy rivojlanish xususiyatlari.

Ma'lumki, maktabgacha bo'lgan yoshdagi rivojlanish, erta yoshda kuzatiladigan rivojlanishning davomi xisoblanadi. 3 yoshda ma'lum

o'sish sodir bo'lishiga qaramay, kelgusi rivojlanishi ilgari erishilgan darajaga tayanadi. Shu bilan birga bu yosh o'z xususiyatlari, o'z vazifalariga ega. Ularning ko'pchiligi ilk bor yuzaga keladi.

Maktabgacha yoshdagi meyorda rivojlanayotgan bolada butun psixik rivojlanishida katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning idrok qilish faolligi o'ta tez o'sib boradi – zexni rivojlanadi, ko'rib fikrlashi rivojlanadi, mantiqiy fikrlashga asos olinadi. Idrok qilish imkoniyatlari o'sishiga ma'naviy xotira, ixtiyoriy diqqat e'tiborining tiklanishi yordam beradi.

Bolaning atrofdagi olamni idrok qilishida hamda muloqat va bolalar faoliyatining har xil turlari rivojlanishida nutqning ahamiyati yetarli darajada o'sib boradi. A.V. Zaporozets qo'llanmalarida ta'kidlanishicha, MTM bolalarida faqatgina aniq ko'rgazmali tasavvurlarga tayangan holdagini so'zli ko'rsatmalar bo'yicha harakatlarni bajarish, tushuntirishlar asosida bilimlarni o'zlashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Faoliyatning yangi turlari yuzaga keladi; o'yin-MTM bolalari birgalikdagi faoliyatining birinchi va asosiy turi, tasviriy faoliyati-bolaning birinchi maxsuldor faoliyati; mehnat faoliyati belgilari.

Bola shaxsining jadal rivojlanishi sodir bo'ladi. Iroda rivojlanishi belgilanadi. Bola axloqiy tasavvurlarni, xulq-atvor shakllarini o'zlashtirib, inson jamiyatining kichik bir a'zosiga aylanadi.

4.2 Idrok qilishning rivojlanishi.

Maktabgacha yoshdagi normal rivojlanayotgan bolada idrok qilish faolligi o'sib boradi, atrofdagi olamni bilishga qiziqishi ortadi. Bog'cha bolalarining hammaga ma'lum “nima nimachi” yoshdan o'tishi bejiz

emas. Maktabgacha yoshdagi bolani endi atrofdagi predmetlarning nafaqat tashqi ko'rinishi va vazifasi balki, predmet va hodisalar o'rtasidagi aloqa va munosabatlar, ular asosida yotgani sababli bog'liqliklar odamlarning o'zaro munosabati, axloqiy va ijtimoiy aloqa va qonuniyatlari qiziqtiradi.

Aqli zaif bolalar uchun maktabgacha yosh davri pertseptiv harakatning boshi bo'lib keladi. Bolada predmet, o'yinchoqlarga bo'lgan qiziqishining uyg'onishi asosida ularning va munosabatlari bilan tanishishi ham yuzaga keladi. Bolalik davrining beshinchi yili aqli zaif bolaning idrok qilishi rivojlanishida keskin burilish kuzatiladi. Bolalar namunaga ko'ra tanlay oladi (rangi, shakli, kattaligi bo'yicha). Ayrim bolalarda, shuningdek, butunligicha idrok qilish rivojlanishida siljish ham mavjud bo'ladi.

Bolalar berilgan topshiriqni bajarganida ko'rish orqali o'zaro bog'lashdan foydalanadi. Biroq bu, aniqrog'i, rivojlanish tendensiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshni oxiriga kelib bolalarning faqatgina yarmi idrok qilishi rivojlanishi darajasiga yetadi. Aytish kerakki, normal rivojlanayotgan bolalar bu darajaga maktabgacha bo'lgan yoshning boshida erishadi, biroq aqli zaif bolalar topshiriqni tushunish usullariga ko'ra bu darajadan o'zib ketadi. Pertseptiv tushunish ularda xususiyat va munosabatlarni bildiruvchi so'zlarning o'zlashtirilishi yordam beradigan ayrim etalonlarning o'zlashtirilishi asosida yuzaga keladi. Bir qator xollarda aqli zaif bolalarda namunaga ko'ra so'z bo'yicha tanlash yaxshiroq kechadi, chunki so'z bola uchun idrok qilinishga qodir xususiyatni ajratib beradi.

Aqli zaif bolalarning idrok qilishi bilan bir qatorda normal aql idrokka ega bolalar rivojlanishidan sezilarli farqlar ham bor bolalar ko'rish orqali tushunish asosida namunaga ko'ra tanlashni egallab, biroq, ko'p sonli belgilardan tanlashni amalga oshira olmaydi, yaqin xususiyatlarni faqrlashda, qiynaladilar, bu xususiyatlarni didaktik o'yinchoqlar bilan harakatlarda hisobga olmaydilar. Ajratilgan belgilar bo'yicha umumlashtirish imkoniyati, muayyan belgi bo'yicha predmetlar qatorini buza olish, shu qatorda predmet joyini topishga maxsus o'qitishsiz erishib bo'lmaydi.

Butun obrazning shakllanishi ancha orqada: bolalarning yarmida obraz harakat asosi bo'la olmaydi va hech qanday shaklda bola bilan tiklana olmaydi (na predmetli tasvir shaklida, na qirqilgan rasmlarni yig'ishda) boshqa yarmida esa buzilgan, noto'liq obrazlar mavjud bo'ladi.

Aqli zaif bolalar namunaga ko'ra tanlashni amalga oshirsa ham, ya'ni qarash orqali tushunishdan foydalansa ham ular qidirish usullarini qo'llamaydi (o'lchab ko'rish, sinab ko'rish). Agar ular harakat qilishda qiynalsa, xato qilsa, uni to'g'irlay olmaydi, chunki, sinab ko'rishga amaliy tushunishga o'tmaydi. Sinab ko'rishlar "O'lchab ko'rish" kabi fikrlar aqli zaif bolalar harakatida yo'q, faqatgina, ular bilan tashqi jixatdan o'xshamaydigan rasmiy harakatlar mavjud. Bu aqli zaif bolalar tomonidan ijtimoiy tajribaning o'zlashtirilishi xususiyatlari bilan tushuntiriladi.

Bunday bolalarda idrok qilishning rivojlanishi bir xilda sodir bo'lmaydi, bolalar bilan o'zlashtirilgan etalonlar ko'pincha nomutsahkam, noaniq bo'lib chiqadi. Bolalarda o'zlashtirilgan harakat usulini bir holatdan boshqasiga ko'chira olmaydi. Ular uchun xususiyatni idrok qilish,

nomini bilish, mazkur xususiyatni xisobga olgan holda harakat qilish imkoniyati va uning asosida oddiy umumlashtirishni amalga oshirish imkoniyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'ta murakkabdir. Mashg'ulotlar vaqtida, masalan: pedagog bolalarga juft predmetlarni tanlab olishni taklif qilganida, xonada muayyan predmetni topish kerak bo'lganda, ularni turmushda mustaqil faoliyatda umuman ajrata olmaydi.

Shunday qilib, aqli zaif bolalarga idrok qilish rivojlanishi muddatidan orqada qolish, sekin rivojlanish xususiyati xosdir.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda kechroq va ko'pincha noto'liq holda idrok qilish so'z bilan qo'shilib ketadi, bu esa o'z navbatida, atrofdagi predmet olami xaqidagi tasavvurning shakllanishini to'xtatib qo'yadi.

Natijada, maxsus bolalar bog'chasiga keluvchi oligofren bolalar o'zlarining normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan ancha farq qiladi. Ular normal ko'rish qobiliyatiga ega, biroq ko'rishni bilmaydi, normal eshitish qobiliyatiga ega, biroq eshitishni bilmaydi. Aynan shuning uchun atrofdagi predmetlarni yaxshi tasavvur qila olmaydi, har doim ham kerakli predmetni boshqalari orasidan ajrata olmaydi, predmet xususiyatlarini yaxshi farqlay olmaydi (rangi, shakli, kattaligi) makonda yetarli darajada moslasha olmaydi.

Idrok qilish bilan chambarchas bog'langan ko'rgazmali fikrlash sezgi idrokning boshqa bir jixati xisoblanadi.

Normal rivojlanayotgan bolada yuzaga keladigan tafakkurning birinchi shakli ko'rgazmali harakat, tafakkur, fikrlash. U amaliy faoliyatda yuzaga keladi va unga xizmat qilishga qaratilgan bo'ladi.

Ko'rgazmali harakat tafakkur, birinchi qaraganda oddiy bo'lgan, o'zida butun fikrlash faoliyati jixatlarini mujassam qilgan: unga erishish maqsadi, shartlari va vositalarini aniqlash. Shunday qilib, bola oldida tafakkur qilish vazifasi yuzaga keladi.

Ko'rgazmali harakat tafakkur nafaqat ongning erta fikrlash shakli, u boshlang'ich xisoblanadi, uning asosida avval ko'rgazmali-obrazli, keyin esa so'z, mantiq, fikrlash yuzaga keladi. Shuning uchun ko'rgazmali harakat tafakkurning rivojlanishi ko'p holda butun idrok qilish qobiliyatining shakllanishini aniqlaydi.

Normal rivojlanishda bir yoshning oxirida ikki yoshning boshida ko'rgazmali harakat tafakkur birinchi ko'rinishlarini kuzatish mumkin: Maktabgacha yoshda bola oldida yuzaga kelayotgan amaliy vazifalar shart-sharoitida erkin moslashadi.

Muammoli vaziyatdan mustaqil chiqa oladi. Muammoli vaziyat deganda, shunday vaziyat tushuniladiki, unda odatiy usullar bilan harakat qilib bo'lmaydi. Muammoli vaziyatdan chiqa olish uchun oldingi tajribani o'zgartirish, qo'llanilishi, yangi yo'llarini topish kerak.

Ko'rgazmali harakat tafakkurida muammoli vaziyat yordamchi vositalar yoki qurollardan foydalanish yordamida xal etiladi. Masalan: shkaf tagiga kirib ketgan mashinani olish kerak. Ilgari bola tajribasida bunday xol bo'lmagan, shuning uchun u mazkur holda qanday harakat qilish kerakligini bilmaydi. Vaziyat u uchun muammoli bo'lib chiqdi. Bu xaqiqiy fikrlash kerak bo'lgan vazifa. Unda maqsad bor-mashinani olish.

Aqli zaif bolalarda ko'rgazmali harakat tafakkur rivojlanishi orqada qolish bilan tavsiflanadi. Maktabgacha bo'lgan davrning oxiriga kelib

barcha bolalar ham amaliy natijaga erishishga, ya'ni predmetning siljishiga, qo'llanilishiga yoki o'zgarishiga to'g'ridan-to'g'ri qaratilgan yoki qo'l quroli bilan bajarilgan harakat bor amaliy vaziyatlarni bajara olmaydi. Shu bilan birga normal aql idrokli bolalar bu vazifalarni kichik maktabgacha bo'lgan yoshda bajaradi.

Aqli zaif bolalar ko'pincha muammoli vaziyatning borligini anglamaydi, umuman tushuncha bor hollarda esa yechimni qidirishni yordamchi vositalardan foydalanish zaruriyati bilan bog'lamaydi. Garchi ularni bolalikdan yordamchi vosita yoki qurol sifatida inson bilan yaratilgan predmetlar o'rab tursa ham, har doim ham bolalar bilan tushunilmaydigan vaziyatlar ularning egallanishi sodir bo'lmaydi. Aqli zaif bolalar kattalar yordamida bu vositalarni qo'llaganida shaxsiy harakat tajribasini yetarli umumlashtirmaydi va uni tajribani yangi vaziyatga ko'chirib bo'lmaslikda ifodalanadigan yangi vazifalarni xal etish uchun ishlata olmaydi.

Bolalar yechimni faol qidirmaydi, ular ko'pincha vazifa o'yinli bo'lsa ham, natija va yechim jarayonida befarq bo'lib qoladi. Topshiriqni bajarishga uringan bolalarda, odatda maqsadga erishish shartlarini xisobga olmay, faqatgina tushuniladi.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bola normal rivojlangan tengdoshlaridan farqli ravishda, makonda tushunishni bilmaydi, oldingi tajribadan foydalanmaydi, ob'ekt xususiyatlarini va ob'ektlar o'rtasidagi munosabatni baxolay olmaydi.

Motor belgisiga ega bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Shunga ko'ra, oligofren bolalarda qurol xususiyati qiyin baxolanadi (bu yog'och

kalta, yetolmayman, uzuni kerak) ular xatoli variantlarni saqlab qoladi va xuddi o'sha nomaxsuldor harakatlarni qaytaradi.

Ko'rgazmali-harakatli tafakkur vazifalarni yechish jarayonida bolaning shaxsiy nutqi muxim o'ringa ega. Maktabgacha yoshdagi normal rivojlanayotgan bolalarning shaxsiy nutqi muxim o'ringa ega. Maktabgacha yoshdagi normal rivojlanayotgan bolalarning nutqida shaxsiy harakatlarning baxolanishi, natijaning baxolanishi, harakatlarning rejalashtirilishi, vazifa shartining baxolanishidan kelib chiqib oldingi tajribaning jalb qilinishi kuzatiladi. Aqli zaif bola nutqida faqatgina harakatlar natijasining baxolanishi namoyon bo'ladi.

Alohida ta'kidlash lozimki, normal rivojlangan bolalardan farqli ravishda, aqli zaif bolalarda ko'rgazmali harakatli tafakkur rivojlanishda sodir bo'ladigan o'zgarishlar maxsus o'qitishsiz ahamiyatga ega emas. Maktabgacha bo'lgan davrining oxirigacha ularda ko'rgazmali-obrazli tafakkur rivojlangan bo'ladi.

Shubxasiz, oligofren bolalarda so'zli-mantiqiy fikrlash belgilarining tiklanishi ham orqada bo'ladi, sekin rivojlanadi. Meyorga qaraganda, ko'rgazmali va so'zli-mantiqiy tafakkurning o'zaro bog'liqligi boshqacha yuzaga keladi.

Faoliyatining rivojlanishi maktabgacha bo'lgan yoshda normal aql idrokli bolada bir qancha faoliyat turlari rivojlanadi: o'yinli, tasviriy, tuzilmaviy, mehnat. Maktabgacha bo'lgan davr oxiriga kelib o'quv faolliyati malakalari ham yuzaga kela boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy faoliyati bo'lib syujet-rolli o'yin hiksoblansa ham, boshqa faoliyat turlari ahamiyati-ayniqsa, tasviriy va tuzilmaviy turlar bolaning psixik rivojlanishida katta o'rin egallaydi.

Har bir faoliyat motorika, idrok qilish, fikrlash, nutq va bola shaxsiga muayyan vazifalarni qo'yadi va ularning muayyan darajada rivojlanishini talab qiladi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda o'yin predmet faoliyatining davomi va rivojlanishini bildiradi, bola real predmetlar va ularni tasvirlovchi o'yinchoqlarni qat'iy vazifaga ko'ra ishlatadi: qo'g'irchoq kiyimini echish va kiydirishga, tugmachalarini yechish va taqishga, taroqdan foydalanishga, mashinaga kubiklarni ortishga, so'ng esa oddiy qurilmalar qurishga, qoshiq, piyola, stol va stullardan foydalanishga o'rganadi. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda barcha bu harakatlar birdan-bir maqsad bo'lib qolmaydi-ularni o'z-o'zidan emas, balki, nima uchundir, muayyan maqsad uchun bajara boshlaydilar.

Avvalo maktabgacha yoshdagi bolada protsessual harakatlarni kuzatishni bir necha bor takrorlash, masalan: xech qanday natija bilan tugamaydigan qo'g'irchoqni uzoq vaqt uxlatish: qo'g'irchoq uxlab qolmaydi, joyiga yotqizilmaydi va uyg'onmaydi (bolaga jarayonning o'zi muxim) keyinchalik protsessual harakatlar bir necha harakatlar, bola hayotida tez-tez takrorlanib turadigan odatiy vaziyatlarni aks etadigan mantiqiy ketma-ketligi bilan almashtiriladi. Bu yerda ham syujet yo'q va odamlarning o'zaro munosabati aks etmagan. Masalan, bola qo'g'irchoqni yechintiradi, krovatidan ko'rparasini oladi, qo'g'irchoqni o'rniga yotqizadi va ko'rpa bilan yopib qo'yadi. Bunda qizcha ona, qo'g'irchoq esa qizi emas, qizcha qizcha xech qanday erkalash so'zlarni ishlatishmaydi qizcha bor-yo'g'i unga yaxshi tanish bo'lgan turmushdagi harakatlar ketma-ketligini takrorlaydi.

Maktabgacha o'rta yoshdagi bolalarda barchaga ma'lum bo'lgan onabola, syujetli-rolli o'yini yuzaga keladi, katta yoshda esa rivojlanadi va butun maktabgacha davrga kirib boradi. Bu yerda quyidagilar sodir bo'ladi: birinchidan, bola diqqat e'tibori markazida bo'lgan predmet va predmetli harakatlar uni qiziqtirmay qo'yadi. Ikkinchidan, bola diqqat-e'tibori markazidan odamlar munosabati joy oladi. Biroq bola kuzatadigan odamlar munosabati joy oladi. Biroq bola kuzatadigan odamlar munosabati har doim aniq predmetli harakatlar bilan bog'liq: bu harakatlarni aks etmay munosabatlarni ham ko'rsata olmaysan. Biroq aks etish xususiyati o'zgaradi: real predmet yoki o'yinchoqlar har qanday to'g'ri keladigan predmetlar bilan almashtiriladi, bola kimningdir vazifasini o'ziga ola boshlaydi. Masalan, qizcha "ona" qo'g'irchoqni "qizini" yuvintirmoqda. U rol o'ynayapti, u qizini boshini sovun bilan yuvayotganida qo'rqqanlikka, yig'lamaqlikka ko'ndiryapti, tog'ora vazifasini to'ng'irilgan stul bajarayotgani sovun esa kubik ekanligi uni qiziqtirmaydi.

O'rinbosar predmetlarning yuzaga kelishi bola rivojlanishida rolni qabul qilish va inson munosabatlarining aks etishiga qaraganda muxim qadam, bu mavxumlashtirish va almashtirishga qo'yilgan qadam, ya'ni inson fikrlashi va nutqning muxim tarkibiy qismlaridan biri bo'ladi-avval o'rinbosar predmet, keyin o'rinbosar so'z paydo bo'ladi. So'zning o'zi bu erda yangi xislatga ega bo'ladi: u xozir sodir bo'layotgan harakatni real bildirmaydi, u uning o'rnini bosadi.

Maktabgacha katta yoshda bunday o'yin turi ustun bo'lib qoladi.

Syujetli-rolli o'yin bir qancha bolalar ishtirokini talab qiladi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning birinchi va asosiy

birgalikdagi faoliyati xisoblanadi va ularning o'zaro munosabati rivojlanishi, ular bilan axloqiy meyorlarning o'zlashtirilishi, umuman bola shaxsi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa bunda bolalarda o'yinda rollarni taqsimlashda, keyingi harakatlarni, baxosini muvofiqlashtirishda, xulq-atvor qoidalarini muxokama qilishda yuzaga keladigan munosabatlar katta ahamiyatga ega.

Aqli zaif bolada o'yin rivojlanishining xususiyatlari maktabgacha bo'lgan kichik yoshda o'yinning rivojlanishi predmeti faoliyatining to'g'ridan to'g'ri davomi xisoblanadi, faqatgina uning asosida, muayyan rivojlanish darajasida yuzaga kelishi mumkin. Shu bilan birga maktabgacha bo'lgan yoshning boshida aqli zaif bolalarda deyarli umuman predmetli faoliyat yuzaga kelmaydi. Ularning predmetlar bilan bo'lgan harakatlari ko'p holda o'ziga xos bo'lmagan manipulyatsiya darajasida qoladi. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar asosan ko'rish harakatlanuvchi koordinatsiyaning shakllanishi va predmet xususiyati va munosabatini ajratish asosida bo'lishi kerak bo'lgan o'ziga xos manipulyatsiyalarni egallaydi. Biroq o'ziga xos manipulyatsiyalarni egallash jarayoni maxsus o'qitishsiz sekin kechadi, chunki bolalarda ularni o'rab turgan predmetli dunyoga qiziqishi qisqa muddatli, sababi faqatgina ularning tashqi ko'rinishi bilan uyg'onadi.

O'ziga hos bo'lmagan manipulyatsiya bilan bir qatorda 4 yoshli bolalarda predmetlar bilan mos bo'lmagan ko'pgina harakatlar kuzatiladi. Ularning soni obektlar xususiyati va munosabatlarini tanishtirishiga olib keluvchi o'ziga xos manipulyatsiyalarga o'rin bo'shatib, keskin 6 yoshda keskin kamayadi.

5 yoshdan keyin aqli zaif bolalarning o'yinchoqlar bilan o'yinida protsessual harakatlar katta o'rin egallay boshlaydi. Biroq o'yin yuzaga kelmaydi. Maktabgacha bo'lgan davrning oxiriga kelib aqli zaif bolaning maxsus ta'limsiz asosiy faoliyati o'yindan emas, balki predmet bilan bo'lgan faoliyatdan iborat bo'lib chiqadi. O'yinda harakatlarning bir xilligi, rasmiyligi, xatto syujet belgilarining yo'qligi ham kuzatiladi. Bolalar o'rinbosar predmetlardan foydalanmaydi, buning ustiga ular harakatlarni real predmetlar, harakatlar tasviri yoki nutq bilan almashtira olmaydi. Shunday qilib, bu bolalarni o'yinda almashtirish vazifasi yuzaga kelmaydi. Aqli zaif bolada o'yinda nutq ham rivojlanmaydi, ularda nafaqat rejalashtiradigan yoki qayd qiladigan balki, odatda izoxlaydigan nutq ham rivojlanmaydi.

4.3. Nutq va muloqatning rivojlanishi

Nutq butun maktabgacha bo'lgan davr davomida jadal rivojlanadi. So'z boyligi ortishi boshlanadi. Normal rivojlanayotgan bola lug'atida so'zlar soni uzluksiz ortib boradi, va maktabgacha bo'lgan yoshda ularning o'sib borishi juda yuqori bo'lib qoladi. Lug'at sifati jixatidan ham o'zgarib boradi: unga barcha so'z turkumlari kiritiladi, har yilda so'z ma'nosi o'zgarib boradi.

Nutq rivojlanish darajasi leksik jixatdan tashqari jixati bilan, ya'ni mantiqiy bog'liqliklar va munosabatlar aks etadigan so'zning ma'noviy vazifasi va grammatik til qurilishi hamda muloqot, tushunishi va faoliyatida nutqning roli, ya'ni uning vazifalari bilan ham aniqlanadi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolada so'z ko'p holda yetarli umumlashmagan, vaziyatga binoan bo'lmagan yoki aksincha,

muximlashtirilgan, bir qator xollarda esa noaniq tushunilgan bo'lib chiqadi.

Masalan oddiy bo'lgan "piyola" so'zi biz uchun ichishga mo'ljallangan idishni bildiradi: shakli, rangi, kattaligi materiali xech qanday ahamiyatga ega emas. Kichik bola uchun esa piyola muayyan vaziyatda uchratadigan (so'zning vaziyatga ko'ra ma'nosi) muayyan shakl, kattalik, rangdagi unga ma'lum bo'lgan idish.

Boshqa misol: bola she'r o'qiyapti: Tanchada mushuk o'tiribdi va ko'zini qisyapti. "Ko'zini qismoq" so'zi notanish bo'lgan bola qandaydir "ko'zini qisuvchi" noma'lum xayvonni mushukni yonida tasavvur qiladi. Bunda kattalarning izoxini qabul qilmaydi va beto'xtov "menga ko'zini qisuvchini ko'rsat" deb so'raydi.

Bolalar nutqida qo'shimcha tanish so'zlar o'rniga notanish so'zlarning qo'llanilishi tez-tez uchrab turadi.

Bunday nutq xali bolaga yangi bilimlarni berish uchun mutsahkam tayanch bo'lib xizmat qila olmaydi. A.B.Zaporojetsning fikricha maktabgacha bo'lgan yoshda bilimlarni o'zlashtirish imkoniyati aniq ko'rgazmali tasavvurlarga tayangan holdagina tushuntirishlar asosida yuzaga keladi, faqatgina maktabgacha bo'lgan katta yoshga kelib so'z o'z-o'zidan muayyan mazmun chegarasida, bilimlar, ijtimoiy tajribani berish manbasi bo'lib xizmat qila boshlaydi.

Nutq gramatik qurilishlari, so'z turkumlari kelishik, son, zamon, maylni xisobga olmay, qanday qilib qandaydir fikrni tushunishi mumkin.

Bola barcha bu shakllarni maktabgacha bo'lgan bolalik davrida atsa-sekin egallab boradi.

Nutq bola hayotida turli vazifalarni bajaradi: ijtimoiy tajriba, muloqat faoliyatini boshqarish kabi. Barcha bu vazifalar maktabgacha yosh davrida shakllanadi. Bularning barchasi o'zaro bir-biriga bog'liqdir.

Muloqotning o'sib kelayotgan ehtiyojlari, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning barcha shakl va vazifalari rivojlanishiga maktabgacha bo'lgan yoshning har bir bosqichida (kichik, o'rta, katta) nutq bola faoliyatiga turlicha kirishiladi, bolaga ijtimoiy tajribani kuzatishda turli vazifaga ega bo'ladi.

Maktabgacha kichik yoshda kattalarning nutqi yo'naltiruvchi va tashkil qiluvchi vazifalarni bajaradi. U bolaning diqqat e'tiborini qaratadi, faoliyatiga yo'naltiradi, eng oddiy xollarda faoliyat maqsadini aniqlaydi. Biroq so'zli ko'rsatmalarning kiritilishi ma'lum bir faoliyatni o'zlashtirish va amalga oshirishda har doim ham bolaga yordam bermaydi. Bolaga bilimlarni berish faoliyatini tashkil qilishning boshqa yana bir vositalari zarur: harakatlarni ko'rsatish, namunalar, kattalar va bolaning birgalikdagi harakatlari.

Maktabgacha o'rta yoshdagi bolada bu xol o'zgara boshlaydi-so'z bola faoliyatini mos ravishda yo'naltirish va unga bilimlarni berishi mumkin.

Maktabgacha katta yoshda axvol tubdan o'zgaradi: so'zni kiritish nafaqat yangi bilimlarni, o'zlashtirish, yangi faoliyatni egallash jarayonini kuchaytiradi, faoliyat va bilimlarni egallash yanada umumlashgan, mutsaxkam qobiliyatlar yangi vaziyat, yangi ob'ektga engillik bilan ko'riladi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar ko'rsatmada faqatgina topshiriq mavzusini ajratadi, lekin uning ichidan harakat usulini umuman tushunib ololmaydi. Xatto maktabgacha katta yoshdagi bolalar orasida ham

uchrab turadi. Biroq maktabgacha katta yoshdagi bolaning soʻzli koʻrsatmaga boʻlgan munosabati oʻzgaradi, u koʻrsatmadan nafaqat maqsadni, balki unga erishish usullarini ajratib olishga urunib, uni harakatga qoʻllanma sifatida koʻrib chiqadi.

Maktabgacha boʻlgan yoshdagi bolaning shaxsiy nutqi ham katta oʻzgarishlarga duch keladi. Izoxlovchidan u avval qayd qiluvchiga, keyin esa rejalashtiruvchiga aylanadi.

Izoxlovchi va qayd qiluvchi nutq oʻrtasidagi farq shundaki, birinchisi xuddi bir bola harakati ortidan keladi, uni takrorlaydi, deyarli xech nimani ajratmaydi va oʻzgartirmaydi, ikkinchisi esa asosiy faoliyat turlarini qayd qiladi, bolaga ularni oʻylab chiqishga, vazifasini, qiyinchiliklarini (qiyin joylarda toʻxtalishlar) natijasini ajratishga imkon beradi.

Rejalashtiruvchi nutq keyinchalik yuzaga keladi. U harakatlarni soʻz bilan boshqarishning yuqori shakli xisoblanadi.

Shunday qilib maktabgacha boʻlgan davrning oxiriga kelib normal rivojlangan bola faoliyatida kattalarning nutqi va boshqaruvchi vazifani bajarishi mumkin. Nutq bilimlarni oʻzlashtirish, sensor rivojlantirish, fikrlashning rivojlanish, bolaning axloqiy, estetik tarbiyasi faoliyati va shaxsi shakllanishiga faol taʼsir etadi.

Aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanishi yuqorida taʼriflanganidan ancha farq qiladi. Nutqda orqada qolish ularda goʻdaklikdan boshlanadi. Maktabgacha boʻlgan davrda ular nutqni oʻzlashtirishga tayyor boʻlmaydi. Predmetli faoliyat, atrofga qiziqish, emotsional irodaviy va rivojlanish, xususan, kattalar bilan boʻlgan muloqat kabi nutqiy

rivojlanishning asoslari shakllangan, shuningdek, fonematik eshitish qobiliyati shakllangan, artikulyatsion apparat rivojlangan bo'ladi.

Ko'pgina aqli zaif bolalar nafaqat ilk bolalik davrida balki, 4-5 yoshlarda ham gapira olmaydi.

Ko'pgina aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanishi maktabgacha bo'lgan yoshda yuzaga kela boshlaydi. Birinchi so'zlar 3 yoshda iboralar esa maktabgacha bo'lgan yoshning oxirida namoyon bo'ladi.

Iboraviy nutq yuzaga kelgan bolalarda u ko'p sonli fonetik va grammatik xatolar bilan farqlanadi. Nutq grammatik qurilishini egallash, odamda, maktabgacha bo'lgan yosh davrida sodir bo'lmaydi.

Bunda sonlarning otlar bilan moslashuvi buzilish o'ziga xos xususiyatlardan biri bo'lib chiqadi. Aqli zaif bola ma'lum bir rasm, predmetga tegishli so'zni talaffuz qila oladi, biroq so'zni boshqa odam notanish holatda talaffuz qilsa, uni tushunmaydi. Bu aqli zaif bolalarda so'zning vaziyatli ma'nosi uzoq saqlanib turishidan dalolat beradi. So'zning vaziyatli ma'nosi, nutqning yetarli bo'lmagan grammatik tuzilganligi, kamchiliklari fonematik eshitishning buzilishi va idrok qilishning sekinlashishi kattalarni umuman tushunmaslikka olib keladi.

Shu bilan birga kattalarning so'zi aqli zaif bolaning faoliyatini tashkil qilishda katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. U bola diqqat-e'tiborini jamlash, faoliyatiga uni yo'naltirishi, xatto oldiga murakkab bo'lmagan vazifalarni qo'yish mumkin. Bunda alohida so'zli ko'rsatmadan foydalanmaslik lozim, balki namuna, kattalar va bolaning birgalikdagi harakatlari bilan berish zarur. Aqli zaif bolalarda bir qator xollarda ekologik nutq kuzatiladi.

Nutq shunchalik sust rivojlanganki u xatto muloqot vazifasini ham amalga oshirmaydi. Afsuski, nokomunikativ nutq vazifasining yaxshi rivojlanmagani boshqa muloqot vositalari, xususan mimika – ishorali vositalar bilan ham to'ldirilmaydi: mimikasiz ishorani yaxshi tushunmaslik faqatgina oddiy standart ishoralarni ishlatishning natijasida maktab yoshiga kelib o'qitilmagan aqli zaif bolalarda nutqning yaxshi rivojlanmaganligi kuzatiladi.

Erta bolalikda bolada shaxs rivojlanishiga asos qo'yiladi. Maktabgacha bo'lgan yoshda kattalar ta'sirida axloqiy meyorlarning o'zlashtirilishi o'z harakatlarini o'zlashtirilgan axloqiy va etnik meyorlarga bo'ysundirish jamoada to'g'ri xulq-atvorning shakllanishi sodir bo'ladi o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baxolash o'zini nazorat qilish yuzaga keladi, emotsional va irodaviy soxa rivojlanadi, faoliyatga motivlari shakllanadi.

Maktabgacha bo'lgan yoshda normal rivojlangan bola nafaqat asosiy axloqiy meyorlarni o'zlashtiradi, balki, shu meyorlarga ko'ra harakatlanishga o'rganadi, unda jamoada uning xulq atvorini boshqaruvchi axloqiysifatlar rivojlantiriladi. Bunda asosiy vazifani o'yin, ya'ni bolaning jamoadagi birinchi faoliyati bajaradi.

Maktabgacha davrda bolaning o'zi xaqida tasavvuri keskin o'zgaradi: bola yanada to'g'riroq o'zi bu xaqida imkoniyatlarni tasavvur qila boshlaydi, atrofdagilar unga qanday munosabatda bo'lishini, bu munosabat nima bilan yuzaga kelishini tushuna boshlaydi. O'z o'zini anglashdagi o'zgarishlar o'z-o'ziga baxo berishga asoslangan tanbex berish va ma'qullashga mos bo'lgan javob ishlab chiqariladi.

Мактабгача bo'lgan katta yoshga kelib bola bu meyorlarni qayta egallay boshlaydi, unda ijtimoiy tajriba to'planadi.

Savol va topshiriqlar.

1. Мактабгача yoshdagi aqli zaif bolaning ruhiy rivojlanish xususiyatlarini ochib bering.
2. Aqli zaif bolalarning idrok qilishining rivojlanishda kuzatiladigan kamchiliklar.
3. Aqli zaif bolalarda tafakkur rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.
4. Мактабгача yoshdagi aqli zaif bolalarda o'yin faoliyati qanday rivojlanadi?
5. Aqli zaif bolalarda nutq va muloqot qanday rivojlanishini aytib bering.
6. Aqli zaif bolalar shaxsi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari nimadan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Vohidov "Bolalar psixologiyasi" T. O'qituvchi 1982 y.
2. K.X.Mamedov, G'.B.Shoumarov "Aqli zaif bolalar psixologiyasi" T.O'qituvchi. 1994 y.
3. Гаврилушкина О.П., Соколова Н.Д. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников. –М., 1985.
4. Дошкольное воспитание детей с проблемами интеллектуального развития: Хрестоматия. – СПб., 1999
5. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дошкольная олигофренопедагогика. – М., 1998.

6. Лубовский В.И. Психологические проблемы диагностики анимального развития детей. – М.,1989.
7. V.I.Yaubovskiy :Spetsialnaya psixologiya” M. Akademiya 2005 y.
8. V.G. Petrova, I.V.Belyakova “Psixologiya umstvenno otstalix shkolnikov” M. Akademiya 2004

5.Bo’lim Nutqida kamchiligi bo’lgan bolalar psixologiyasi (logopsixologiya)

5.1.Logopsixologiyaning fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Maxsus psixologiyaning bir qismi - logopsixologiyadir.

Logopsixologiyaning maqsadi – nutq nuqsoni mavjud bolalar ruhiyati yorganish va bu nuqsonni psixokorreksiya qilishdan iborat

Logopsixologiyani kommunikativ kontseptsiyaga o’tishi nutqiy faoliyatning parolingvistik vositalarini (intonatsiya, temp, modulyatsiya, fonatsiya), muloqotning komponenti (mimika, imo-ishora, to’g’ridan-

to'g'ri sensor va jismoniy kontaktlar), kommunikatsiya jarayonining turli shakllarini chuqur va puxta o'rganish, tadqiq etish imkoniyatini beradi.

Bu taqlil insonlar munosabatining psixologik va ijtimoiy-psixologik darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

Logopsixologiya fani maxsus psixologiyaning yangi tarmog'i hisoblanadi. Nutq nuqsoniga ega bolalar psixik rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi bir qator ma'lumotlar yiqildi. Nutq nuqsonini o'rganuvchi olimlar L.R.Mo'minova, M.Yu.Ayupova, X.M.Po'latova, D.A.Nurkeldieva, M.P.Hamidova va boshqalar o'z diqqatlarini nutq nuqsonlarining mexanizmlari, sabablari, alomatlari va bartaraf etish usullarini ilmiy-metodik asoslarini yaratishgan. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar psixik rivojlanishini o'rganishga esa kam ahamiyat berganlar. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar psixik rivojlanishini o'ziga xos xususiyatlarini turlicha nutq buzilishlariga ega bolalar bilan korreksion-logopedik ishlarni olib borish davomida qar bir nutq kamchiliklariga aynan o'zigagina xos bo'lgan psixik jarayonlarni va xususiyatlarni o'rganish logopsixologiya fanining asosiy maqsadidir. Logopsixologiyaning ob'ekti–tug'ma yoki orttirilgan nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalardir.

Logopsixologiya fanining vazifalari:

Turli nutq nuqsoniga ega bo'lgan shaxslarning psixik rivojlanish xususiyatlarini o'rganish;

Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni bilish faoliyatidagi kamchiliklarni korrektsiyalash, bartaraf etish;

-Nutq nuqsonlarini differentsial diagnostik metodlarini ishlab chiqish;

Nutq nuqsonlarida hissiy-irodaviy soqasi va shaxslararo munosabatlardagi kamchiliklarni bartaraf etish metodlarini ishlab chiqish;

Nutq nuqsoniga ega shaxslarning bilish faoliyatidagi va hissiy-irodaviy sohasidagi kamchiliklarini oldini olish uchun mo'ljallangan tadbirlarni ishlab chiqish.

5.2. Logopsixologiya fanining tamoyillari va metodlari.

Anomal rivojlanishni tushunishda determinizm tamoyili alohida o'rin tutadi. Determinizm tamoyili psixik qolatlarni keltirib chiqaruvchi sabablarni o'rganishni nazarda tutadi.

Determinizm falsafiy nuqtai nazardan shuni tushuntiradiki, tashqi sabablar inson reaksiyasiga bevosita ta'sir etmay, ichki sharoitga asoslanib ta'sir etadi.

Determinizm bir yoqlama tizim (sabab - oqibat) sifatida ko'rib chiqish noto'g'ri. Determinizm bunday aloqalar bilan cheklanmaydi. Real psixik qayotda keltirib chiqaruvchi sabablardan keyin oqibatlar darqol yuzaga kelmay, ma'lum bir vaqt namoyon bo'ladi. Ma'lum bir qolatlarni keltirib chiqaruvchi sabablar natijasida, ma'lum qodisa va omillar ta'sirida aniq oqibatlar, asoratlar kelib chiqadi.

Birgina sabab, ma'lum bir sharoitda bir xil oqibat – natijalarga olib kelsa, boshqa sharoitda esa umuman o'zgacha bo'lgan natijalar keltirib chiqarishi mumkin. Nuqsonli rivojlanishni ta'riflovchi barcha qolatlarni determinlash turli patologik omillar bilan bog'liq. Ushbu omillarni aniqlash bolaning rivojlanishi va ta'lim tarbiya jarayonidagi qiyinchiliklarni tashxis qilishning asosiy vazifalaridan biri.

Rivojlanish tamoyili.

Ushbu printsipga ko'ra, nuqsonni yuzaga kelish jarayonini (sababini) taqlil qilish bilan birga, aynan shu nuqsonni bolaning rivojlanishiga qanday ta'sir etishini o'rganish nazarda tutiladi. Ruxiy qolatlarning to'g'ri tavsifnomasi nuqsonni kelib chiqish sabablari, aynan qozirgi vaqtdagi qolati va kelajakda ro'y berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni inobatga olgan qolda tuziladi. Masalan, noaniq artikulyatsiya so'zni, tovushni taqlil sintez qilish malakasini egallashda qiyinchiliklar, yozma nutqda agromatizmlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, noaniq talaffuz nutqiy faollikni susayishiga, muloqotga kirishishga eqtiyojning kamayishiga olib keladi. Bola atrofdagilarning masharalashlaridan uyalib muloqotga kirishmaydi, natijada esa, bolaning faol va passiv luqati kamayadi.

Rivojlanish prinsipiga ko'ra, nuqsonni statistik jihatdan ta'riflashga emas, balki uni rivojlanish dinamikasini aniqlashga alohida urg'u beriladi.

Ong va faoliyat birligi tamoyili.

Bu printsipga ko'ra, ong – inson xulq – atvori va xatti – harakatini boshqaruvchisidir.

Ma'lumki, biologik nasldan – naslga o'tuvchi xususiyatlar psixik funksiyalarni shakllanishining shartlaridan birinigina tashkil etadi. Insonlarga insoniyat tomonidan yaratilgan predmetlar dunyosi va hodisalarni egallashga bo'lgan intilishlar xos. Faoliyat esa inson ongining shakllanish omilini yuzaga keltiruvchi shartlaridan biri sanaladi. Faoliyat doimo organizm bilan muqitning ifodasidir. Bu faoliyat ayrim hollarda tashqi tomondan ifodalansada, (harakatlarda, yurish - turishlarida) ichki harakterga ega. Inson o'zining faoliyatini ilk

yoshidanoq, butun insoniyat tajribasi va jamiyat talablariga yo'naltirib boradi. Inson faoliyatiga xos bo'lgan xususiyatlardan yana biri, u bilish jarayonlari iroda bilan bog'liq bo'ladi, ularga tayanadi, ya'ni faoliyat bilish va iroda jarayonlarisiz yuz berishi mumkin emas. Anomal bolalalarni o'rganishda ushbu prinsip nuqsonli bolalar faoliyati, ana shu bolalarni rivojlanish darajasini aniqlovchi asosiy parametr ekanligini nazarda tutadi.

Psixik rivojlanishning nutq bilan bog'liqligi prinsipi.

Nutqiy faoliyat bola psixikasi, turli ruxiy jarayonlar (sensor, intellektual, hissiy iroda sog'asi) bilan bog'liq qolda shakllanadi. Bolada kechayotgan ruxiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini individual o'rganish, bola nutqining nuqsonli rivojlanishini aniqlash imkonini beradi. Masalan: ko'rishning zaiflashuvida nuqson harakati va kompensator a'zosining a'lo darajada foliyat qilayotganiga qaramay, bu bolalarda aleksiya va agrafigialarning og'ir ko'rinishlarini kuzatish mumkin.

Yuqorida keltirilgan logopsixologiyaning metodologik printsiplari asosida quyidagi metodlar yuzaga keladi.

Kuzatish metodi.

Kuzatish metodi tashqi qolatlarni ta'riflash bilan cheklanmay, ma'lum ruxiy qolatlarning harakaterini faraz yordamida tushuntirsa va kuzatishlar asosida amalga oshirilsa, ilmiylik kasb etadi. Kuzatishning aniq rajasini va natijalarini qayd etish bu metodning shartlaridan biri. Bola kuzatilayotganini bilmasligi lozim. Agar bola bu qolatdan xabardor bo'lsa, bu metod tabiiyligini, qaqqoniyligini yo'qotadi.

Kuzatish jarayonida tekshiruvchi faqat bolaning tashqi qolatlari ko'rishini mumkin: bolaning predmetli harakati, ma'noga ega harakatlari va qokazo. Biroq psixolog tashqi qolatlarni kuzatish bilan cheklanmay, mana shu tashqi qolatlar zahirida yashiringan psixik jarayonlar sifat va qolatlari to'g'ri aniqlay bilishi lozim. Masalan: ma'lum bir aniq vaziyatda bola unga taqlid qilib kulishi mumkin. Kuzatish metodida asosiy urqu tashqi qolatlarni ta'riflashga emas, ulardan to'g'ri xulosalar chiqarishga qaratiladi. Ko'pgina olimlarning fikricha, kuzatish jarayonida biz bilganlarimizni ko'ramiz, bilmaganlarimizni qatto ilhamaymiz ham.

Produktiv faoliyatni taqlil qilish metodi.

Bola faoliyati maqsuli bolalar chizgan rasmlar, applikatsiya, konstruktsiya, turli o'yinchoqlar, yasagan narsalari, ular tomonidan yozilgan she'r va ertaklar. Bunda bolalarning o'z ixtiyorlariga mustaqil bajarilgan faoliyat maqsuli alohida ahamiyatga ega. Masalan: bola rasmda aks ettirgan predmet bilan bolani tasavvuri o'rtasidagi aloqani aniqlash mumkin.

Agar bolaning ana shunday faoliyat maqsulini yuzaga kelish jarayonini kuzatish bilan birga bu metod amalga oshirilsa, asosiy ma'lumotlarni yiqish mumkin.

Laborator eksperiment laboratoriya sharoitida, maxsus qo'llanma va vositalar yordamida amalga oshiriladi. Bunda tekshiriluvchi uni tekshirilayotganligini biladi. Notanish sharoit, ayniqsa, apparaturalardan foydalanish bolaga o'zgacha ta'sir yetib, uning xulq – atvorini, o'zini tutishini o'zgarishiga va qatto topshiriqlarni bajarishdan bosh tortishiga

olib kelishi mumkin. Shuning uchun eksperiment jarayonida qiziqarli o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Tabiiy eksperiment kundalik tabiiy sharoitda (dars, muloqot, o'yin) olib boriladi. Bunda bolalar ularga tavsiya etilayotgan o'yinlar, topshiriqlar ma'lum bir maqsadda berilayotganini bilmaydilar.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga qo'llaniladigan tabiiy va laborator eksperiment metodlarida keskin farqlar kuzatilmaydi, chunki har ikkalasida ham bolalar o'zlari uchun qiziqarli bo'lgan faoliyat turi bilan mashg'ul bo'ladilar.

Psixologik – pedagogik tadqiqot vazifalarini bajaruvchi eksperiment psixologik – pedagogik eksperiment deb nomlanadi.

Suqbat metodi.

Bu metod bolaning atrof – muhit haqidagi bilimlarini, xulq – atvori oila va ta'lim muassasasiga munosabatini aniqlash uchun foydalaniladi. Bolalarga beriladigan savollar tushunarli va qiziqarli bo'lishi kerak. Suqbatga alohida tayyorgarlik ko'riladi, ya'ni mavzu, savollar oldindan o'ylangan bo'ladi. Ko'p hollarda bolalarning javobi savollarning mazmuni bilan birga, ularni tekshiruvchiga nisbatan munosabatiga ham bog'liq. Bolalarning javoblari yozib boriladi. Ushbu metod natijalari bilan boshqa tekshiruv metodlari orqali olingan ma'lumotlar taqtil qilinadi.

Test metodi.

Test inglizcha so'z bo'lib, tekshirish, sinash ma'nolarini anglatadi. Bu usulning afzalligi shundaki, qisqa vaqt ichida, ommaviy tarzda ko'p tekshiruvchilarni tekshiruvdan o'tkazish mumkin. Testlar mazmuniga, tuzilish shakliga ko'ra: individual, guruhli, harakat, intellektual,

psixologik va boshqa turlarga ajratiladi. Test - bolalarga qat'iy aniq sharoitda tavsiya etiladigan, maxsus tanlangan vazifalar tizimi. Bolaning qar bir to'g'ri javobi uchun baqo qo'yiladi. Test javoblari bir necha variantlarda beriladi. Vazifa bir xil yoshdagi bolalar guruhiga beriladi va ularni o'rtacha o'zlashtirish bali qisoblab chiqiladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga tavsiya etiladigan testlar birlamchi faoliyat (o'yin, konstruktsiyalash) tarzida tavsiya etiladi. Testlar yordamida bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorgarlik darajasini aniqlash mumkin. Shuningdek, testlardan foydalanib, rivojlanishida orqada qolishlar kuzatiladigan bolalarni aniqlash mumkin. Lekin testlar bolalarni rivojlanishidagi kamchiliklarni keltirib chiqaruvchi sabablarni aniqlash imkonini bermaydi. Shuning uchun test metodini boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash tavsiya etiladi.

Sotsiometriya metodi.

Bu metod orqali shaxslararo munosabat, bolalarni guruhdagi o'rnini o'rganish imkonini ochib beradi. Bunda asosan quyidagicha savollardan iborat anketalar tarqatiladi: «Sen kim bilan sayrga borishni xoqlaysanq», «Sayrda kim bilan o'ynashni xoqlaysanq», «Tug'ilgan kunning kimni taklif etasanq», «Kim bilan bir partada o'tirishni xoqlaysanq» va qokazo.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga bunday savollar berish tavsiya etilmaydi. Bunda bolaga o'ziga yoqqan 3 ta o'yinchoqni tanlab olish taklif etiladi. So'ng bolaga «maxfiy tazrda» shu o'yinchoqlarni o'ziga yoqqan bolalar shkafchasiga solib qo'yish tavsiya etiladi.

Olingan natijalar sotsiogramma jadvalida aks ettiriladi. Jadvalda aks etgan natijalar yordamida guruh «yulduzlari» tanlangan va tanlanmagan

bolalar guruhi aniqlanadi. Shuningdek, bu metod yordamida bolalarni kimlar bilan do'stligi yoki do'stlashishga intilishlari haqida ma'lumot olinadi.

Sotsiometriya metodi xuddi test metodi kabi bolalarni shaxslararo munosabati haqida tashqi ko'rinishdagi ma'lumotlarni beradi. Shuning uchun, to'laqonli ma'lumotga ega bo'lish uchun sotsiometriya metodi boshqa psixologik metodlar bilan birgalikda qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Nutq buzilishlari bilan fiziologlar, nevropatologlar, logoped, psixolog va lingvistlar shuqullanadilar.

qar bir mutaxassis bu jarayonni o'z fanining nuqtai nazaridan, maqsad va vazifalariga boqlab o'rganadilar.

L.S.Vo`gotskiy fikricha, nutqiy faoliyatni fiziologik jarayon sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Kommunikativ nazariyaning nuqtai nazaridan esa nutq buzilishi – verbal kommunikatsiyaning buzilishidir.

5.3 Logopsixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi

Logopsixologiya boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq. Nutqiy buzilishlar korrektsiyasi va oldini olish bilan shuqullanish nutq buzilishlari simptomatikasini bilish, nutqiy faoliyat tizimida nonutqiy belgilar aloqasini o'rganish uchun logopsixologiya boshqa fanlar bilan o'zaro aloqada faoliyat ko'rsatadi.

Bolalarning rivojlanish bosqichlarini psixik tomondan o'rganish bolalar psixologiyasi, pedagogik psixologiya va logopediyani o'z ichiga birlashtiradi. Bolalar psixologiyasi bolalarda kechadigan ruhiy jarayonlarni o'rganadi. Bolalar psixologiyasi bolani boshqa shaxslar bilan muloqotga kirisha oladigan, meqnat qila oladigan shaxsga qay tarzda aylanishini ko'rsatib beradi. Logoped – bolalarni psixik

rivojlanishini o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda va farqlashda yuqorida bayon etilgan bilimlarga tayanishi lozim.

Logopsixologiya – maxsus psixologiya bo'limi, maxsus psixologiya esa umumiy psixologiya bo'limidir. Umumiy psixologiya esa psixikani tarkib topishi va rivojlanishi qonuniyatlarini me'yorida o'rgansa, logopsixologiya esa ana shu qonuniyatlarni anomal rivojlanishini o'rganadi. Shuningdek, bu fanlarning aloqasi, o'rganish metodlari, printsiplari, o'rganilayotgan qolatlarni yagona tushunchalari, atamalari yordamida bayon etilishi bilan ham belgilanadi. Logopsixologiya fanlarning boshqa soqalari bilan munosabati psixologiya fanlarning differentsiyalanishi darajasiga bog'liq. 1970 yilda A.R.Luriya tashabbusi bilan bolalar neyropsixologiyasi rivojlana boshladi. Neyropsixologiya doirasida o'tkazilgan bosh miyaning lokal jroqatlariga ega bolalarda oliy psixik funktsiyalarning miya mexanizmlarini o'rganish L.S.Vo`gotskiy tomonidan bayon etilgan oliy psixik funktsiyalarning xronogen lokalizatsiya qonunlarini aniqlash imkonini beradi. Oliy psixik funktsiyalarni shakllanishi jarayonida Vo`gotskiyning “Funktsiyalararo aloqalar va munosabatlarning o'zgaruvchanligi” haqidagi umum-psixologik qolati o'zgarishda rivojlanishlarini harakteri, patogen omillarni ta'sir etish vaqtiga ko'ra belgilanishi va o'zgarishi jarayonini yo'nalishini ya'ni qali rivojlanmagan funktsiyalarda rivojlanishni “tepaga”, shakllangan funktsiyalarda “pastga” yo'nalishini aniqlash imkonini beradi. Bu xulosalar ma'lum ma'noda alohida ehtiyojlarga ega bolalarga ta'lim-tarbiya berishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishga va psixik diagnostikani rivojlanishiga zamin yaratadi.

Logopsixologiya – pedagogika va uning bir bo'limi maxsus pedagogika, logopediya bilan bog'liq. Ma'lumki, logopediya – nutkiida kamchiligi bulgan ta'lim-tarbiya tizimini tashkil etishda logopsixologiya tomonidan o'rganiladigan bolalarning guruhli, yosh va individual xususiyatlari haqidagi bilimlarga tayanadi.

Logopsixologiya tibbiy fanlar. Bu fanlar bir xil o'rganish ob'ektiga ega. Lekin bu fanlarni o'rganish predmetiga farqlanadi. Logopsixologiya – nevrologiya, psixiatriya, fiziologiya fanlari bilan bog'liq. Logopsixologiya – nevrologiya, fiziologiya fanlari integratsiyalash logopat bolalarni psixik rivojlanishi qolatini yangi sifat nuqtai nazaridan baqolash imkonini beradi. Funktsional sistemalar nazariyasini yaratilishi, bosh miya qobiqining funktsiyalarni lokalizatsiya haqidagi nazariyani ishlab chiqilishi, alohida eqtiyojlarga ega bolalarda oliy psixik funktsiyalarni shakllanishi va rivojlanishi kamchiliklarini taqlil etishning yangicha usulini keltirib chiqdi.

Logopsixologiya – otoloringologiya, nevropatologiya, psixopatologiya, oligofreniya klinikasi, pediatriya fanlari bilan bog'liqdir. Bu fanlar ma'lumotlari ovoz buzilishlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu qolatda ovoz buzilishlari qalqum, nuqsonlari asosida yuzaga kelgan bo'lishi mumkin.

Ko'p buzilishlar markaziy nerv sistemasi buzilishlari bilan bog'liq bo'lib, uning diagnostikasi logoped va vrach-nevrologning o'zaro faoliyati asosida mavjud bo'ladi.

Nutqiy buzilishlarda ruhiy rivojlanishning turli qolatlari emotsional-irodaviy, xulqiy, diqqat, xotira, aqliy meqnat faoliyatining rivojlanishidan orqada qolishi kuzatiladi. Bu ma'lumotlar nutqiy

buzilishni aniqlash va unga logopedik yordam ko'rsatishda muhimdir. Nutqiy buzilishlar miya faoliyatining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bunda logopedik ish markaziy nevr tizimi faoliyatini faollashtiruvchi dori-darmon orqali davolash bilan bog'liqlikda olib boriladi.

Duduqlanish, mutizm kabi nutqiy buzilishlar sababi psixik travmalar, qo'rqish, qayajonlanish sababli bo'lishi mumkin. Faqat psixonevrolog va logopedning o'zaro faoliyatigina bu jarayonni o'zgartirish mumkin.

Logopsixologiya – lingvistika va psixolingvistika bilan o'zaro bog'liqdir. Lingvistika fanida berilgan til birliklari va qoidalarni yaxshi bilish logoped anik tashqis qo'yishi, uni to'g'ri korrektsiyalash imkonini beradi va logopedik ish samaradorligini oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Logopsixologiya – umumiy va maxsus psixologiya, psixodiagnosticska fanlari bilan bog'liqdir. Logoped bolaning psixik rivojlanish qonuniyatlarini bilishi, psixologik-pedagogik tekshiruv metodlarini qo'llay olishi lozim.

Shunday qilib, logoped nutqiy buzilishlarning turli shakllarini ajratishi, intellektual, emotsional va xulqiy buzilishlar bilan bog'liq nutqiy buzilishlarga tashxis qo'yish malakasiga ega bo'lishi kerak.

Psixologiya bilimlarini bilish logopedga faqat nutqiy buzilishni emas, balki nutqiy buzilishni ruhiy buzilishlar bilan bog'liqligini to'g'ri tushunish imkoniyatini beradi. Bunday bilim turli yoshdagi nutq nuqsoni mavjud bolalar bilan muloqotga kirishishga imkon beradi.

5.4 Nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.

Nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar idrok qilishi sohasining asosiy xususiyatlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi. Motivatsion

sohaning yetarli darajada shakllanmaganligi va farqlanmaganligi, diqqat-e'tiborining yetarli darajada rivojlanmaganligi va o'zgaruvchanligi, motorikaning rivojlanishidagi sustlik, vahimaga tushishlar. Bolalardagi shu mavjud qiyinchiliklar yo'naltirilgan korreksion ishsizkelgusida katta ko'rinishga ega bo'lishi va o'qishga bo'lgan qiziqishini yo'qotishiga, hotiraning pasayishiga eslab qolish xatolariga yozuvini (faoliyatini) egallashda qiyinchiliklarga dispeksiyaga, saralash operatsiyalarining shakllanmaganligiga, gramatikani yaxshi o'zlashtirmaslikka olib kelishi mumkin. Bolaning rivojlanishini ta'minlash uchun o'qitish dasturiga kommunikativ jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar majmuasi kiritiladi: xotira, diqqat-e'tibor, fikrlash, tasavvurlar va meyorda rivojlanishga shartlar (kichik motorika, keng ko'lamda ko'rish va eshitish idrok qilish faoliyati motivatsion sohaning takomillashuvi).

Ko'rsatilgan xususiyatlar bolalar rivojlanishida psixikasi rivojlanishi kuchli va zaif tomonlarini hisobga oluvchi korreksiyasi bo'yicha maxsus ishni talab qiladi. Asosiy o'qitishda ixtiyoriy anglangan faoliyatiga, o'z xatti-harakatlarini nazorat qila olishida va talab qilinadigan natijasiga erisha olishlikka qaratiladi. 1-sinfda shuningdek maktabgacha bo'lgan yoshda ustun turuvchi o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tishni amalgam oshirish zarur.

Idrok qilish sohasiga qaratilgan mashqlar mashg'ulotlar tuzilmasiga kiritilishi va parallel ravishda o'quv va tarbiyaviy maqsadlarni qo'llash orqali yoki o'yin, suhbat yoki badantarbiya ko'rinishidagi mustaqil mashqlar shaklida amalga oshirilishi kerak.

Idrok qilish jarayonlari bir-biri bilan chambarchas o'zaro bog'liqlikda mavjud bo'lganligi va rivojlanganligi sababli qandaydir muayyan idrok qilish jarayoniga yo'naltirilgan har bir mashq bir vaqtda boshqalariga ham ta'sir qiladi. Masalan, bola motorikasi rivojlanishiga qaratilgan mashqlar bir vaqtda uning diqqat e'tibori va motor xotirasini mustahkamlaydi, solish motorika rivojlanishidan tashqari diqqat-e'tibor, zaminidagi tasavvur qilishlar, fikrlashga ijobiy ta'sir qiladi, shunday qilib metodik tavsiyalarni bo'limlarga bo'lish bir muncha shartli, sababi ularning vazifasi umumiydir. Har bir bo'limda topshiriqlar idrok qilish jarayonini yanada quyi elementar darajalari rivojlanishiga oldingilaridan yuqori tashkil qilingan, nutq va boshqa psixik jarayonlar bilan bevosita belgilangan murakkab darajalargacha joylashtiriladi. Topshiriqlar yetakchi moslamaga ko'ra har qanday muhim funksiyaning rivojlanishi qonuniyatlariga javob berishi kerak: ko'rgazmali faoliyatdan obrazli, so'ng so'zli-mantiqiy va mavhum faoliyatga o'tishi. Shuningdek shuni e'tiborga olish zarurki, bola psixikasini rivojlanishiga ko'ra nutq uning faoliyati barcha sohalarining yanada ko'proq bevosita bildiradi.

O'qitish jarayonida turli idrok qilish funksiyalari rivojlanishiga qaratilgan mashqlarni qo'llash zarur (masalan, bir mashg'ulot mobaynida motor sohasi va diqqat-e'tiborni rivojlantirishga topshiriqlar beriladi). Logoped har bir bola tomonidan topshiriqlarni yaxshi bajarayotganini ta'kidlashi, qaysi qaysi sohada u ko'proq natijaga, qaysinisida kamroq natijaga erishayotganini aniqlashi va aniq o'quvchini aniqlangan "Rivojlanish yo'nalishi" ga ko'ra amzkur dastur bo'yicha individual mashg'ulotlar rejasini ko'rilishi kerak.

Mashg'ulotlar maksimal natija berishi uchun natijaga erishish va umuman faoliyat jarayoniga bola qiziqishini oshiruvchi, mazkur yoshdagi bolalar emotsional va shaxs jihatlarining idrok qilish faoliyatiga jalb qiluvchi turli xil individual guruh o'yinlaridan foydalanish tavsiya qilinadi. Ixtiyoriy diqqat e'tibor, kommunikativ – nutqiy faollik, guruhda nutqiy xulq atvorni tashkil qilishda katta ahamiyat beriladi.

Korreksion dasturlarda, odatda, ish quyidagi bo'limlariga ajratiladi: I. Motor rivojlanishi. II. Qabul qilinish. III. Diqqat e'tibor va xotira. IV. tasavvurlarning shakllanishi. V. Tanqidiylik, nazorat, psixik faoliyatni dasturlashtirish. VI. Fikrlashni rivojlantirish.

Har bir bo'lim umuman bolani muayyan idrok qilish qobiliyati va kolnitiv sohasi rivojlanishiga qaratilgan va psixolog bilan chambarchas hamkorlikda amalga oshiriladi.

Savol va topshiriqlar

1. Logopsixologiya fani maqsadi va vazifalari nimadan iborat?
2. Logopsixologiya fanining tamoyillarini aytib bering?
3. Logopsixologiya fanining qanday metodlari mavjud?
4. Logopsixologiyaning boshqa fanlar bilan bog'liqligini ochib bering.
5. Nutqida kamchiligi bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanish xususiyatlarini ta'riflab bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Vohidov :Bolalar psixologiyasi” Toshkent. O’qituvchi 1982
- 2.A.V.Petrovskiy «Umumiy psixologiya». M.Prosvechenie, 1986.
- 3.. V.S.Muxina «Detskaya psixologiya» M, 1985.
4. L.R.Mo’minova, M.Yu.Ayupova «Logopediya» T, 1993.
5. O.N.Usanova «Spetsialnaya psixologiya» M, 1990.
6. O.V.Troshin, E.V.Julina. Logopsixologiya. Moskva, 2005.
- 7.V.V.Lebedinskiy «Bolalardagi psixik rivojlanishni buzilishi» M.1989y
- 8.V.I.Lubovskiy «Nuqsonli bolalar rivojlanshidagi psixologik muommolar» M.1989 y
9. Y.V Shipilova “Asnovi logopsixologii” M. 2007 y